

België in januari 1940: door Duitsland bedreigd, door Groot-Brittannië en Frankrijk onder druk gezet

GUSTAAF JANSSENS

Het jaar 1940 heeft in de Belgische geschiedenis een heel bijzondere klank. Het was het jaar van de laatste vredesmaanden, van de Duitse inval met de daarop volgende achttiendaagse veldtocht, van de capitulatie van het leger en van de breuk tussen de koning en de regering en van de beginnende Duitse bezetting¹.

De oorlog heeft België niet onverwacht getroffen. Talrijke incidenten, speciaal in de maand januari van 1940, vormden de prelude voor de inval van 10 mei 1940². Eind mei 1940 kwam het tot een breuk tussen koning Leopold III en zijn regering omdat de koning-opperbevelhebber tot capitulatie voor de Duitse militaire overmacht besloot en weigerde samen met de ministers het land te verlaten. Dit conflict was voor beide partijen uiterst pijnlijk³. De koning en zijn ministers, en in het bijzonder minister van buitenlandse zaken Paul-Henri Spaak, hebben in 1939/1940 de Belgische neutraliteit steeds verdedigd. Zij deelden een gezamenlijke bezorgdheid ten overstaan van de wankelende vrede en hoopten dat België aan de oorlog zou kunnen ontsnappen. Over wat er in het geval van een Duitse inval zou gebeuren — weerstand door het leger en steun vanwege de garanten Groot-Brittannië en Frankrijk — was men het ook eens. Hoe een en ander precies zou verlopen, en dat de wegen van de koning en van de ministers uiteindelijk uiteen zouden gaan, was in januari 1940 evenwel moeilijk voorspelbaar. Toch hebben de gebeurtenissen van toen bijgedragen tot de latere dramatische ontwikkeling. In dit artikel worden deze achtergronden belicht.

Gebruikte afkortingen. AKP: Archief van het Koninklijk Paleis (Brussel); AMBZB: Archief van het ministerie van buitenlandse zaken (Brussel); CHD: Centrum voor historische documentatie van het leger (Brussel); DDB: *Documents diplomatiques belges 1920-1940*, Ch. de Visschere, F. Vanlangenhove, ed. (5 dln.; Brussel, 1964-1966); PRO, F. O.: Londen, Public Record Office, Foreign Office; SOMA: Studie- en documentatiecentrum oorlog en hedendaagse maatschappij (Brussel); Secr. Leopold III (Capelle): Archief van het Secretariaat van koning Leopold III (Capelle). Wij willen graag onze collega en vriend dr. Richard Boijen (Koninklijk museum van het leger en van krijgsgeschiedenis, Brussel) danken voor het bezorgen van informatie uit het archief van het Foreign Office te Londen.

1 Een inspirerend boek over de gebeurtenissen in 1940 blijft J. Gerard-Libios, J. Gotovitch, *L'an 40. La Belgique occupée* (Brussel, 1971). Reacties op deze publicatie: *Idem, La Belgique occupée. L'an 40. Commentaires et réactions* (Brussel, 1972). Waardevol voor de eerste maanden van de oorlog is A. de Jonge, *Hitler en het politieke lot van België*, I (Antwerpen, 1972). Een uitstekende studie over de koning en de Tweede Wereldoorlog: J. Velaers, H. van Goethem, *Leopold III. De koning, het land, de oorlog* (Tielt, 1994).

2 Een overzicht van de Duitse aanvalsplannen, met op de achtergrond de gebeurtenissen van januari 1940: J. Vanwelkenhuyzen, 'Pour en finir avec janvier 1940', *La revue générale* (1990) i, 39-51.

3 Velaers, Van Goethem, *Leopold III*, 238-241 en P.-H. Spaak, *Combats inachevés*, I (Parijs-Brussel, 1969)99-100.

Oorlogswolken pakken samen

Na de verpletterende overwinning van Duitsland op Polen in september 1939 duurde het niet lang, vooraleer het duidelijk werd dat *Führer* Adolf Hitler zich niet met dit ene succes tevreden zou stellen. In de winter van 1939/1940 voelden velen aan dat de Duitse agressie zich vroeg of laat ook tegen het Westen zou keren. Men wist alleen niet wanneer. 'De voorbereidingen zijn getroffen, maar de beslissing is nog niet gevallen', verklaarde minister van buitenlandse zaken Paul-Henri Spaak op de kabinetsraad van 10 november 1939. Op de vergadering werd uitvoerig ingegaan op de gevolgen voor België van een mogelijke Duitse inval in Nederland. Na discussie besloot de regering dat België in voorkomend geval de neutraliteit zou kunnen opgeven en de garanten te hulp zou kunnen roepen⁴.

Door vanaf 2 september 1939 een politiek van loyale neutraliteit te voeren, wensten de Belgische regering en de koning de oorlog uit het land te houden. Daarom diende alles vermeden te worden wat aan de oorlogvoerende landen aanstoot zou kunnen geven of een voorwendsel zou kunnen bieden om België in de krijgsverrichtingen te betrekken. Het aanknopen van eerder afgebroken stafbesprekingen met Frankrijk en Groot-Brittannië werd dan ook afgewezen. Toch betekende dit niet dat België zich op het gebied van militaire informatie volledig van deze beide garanten isoleerde. Op het niveau van de militaire attachés was het uitwisselen van inlichtingen immers wel mogelijk⁵.

Na 2 september 1939 nam België met betrekking tot de internationale contacten een zeer gereserveerde houding aan. De Franse opperbevelhebber en verwoed tegenstander van de Belgische onafhankelijkheidspolitiek, generaal Maurice Gamelin, was daarover zeer misnoegd. Hij was steeds blijven hopen dat België de kant van de geallieerden zou kiezen. Voorstander van het principe van 'oorlog elders' ('une guerre ailleurs'), liet Gamelin zich na 2 september 1939 bitter en vijandig uit over België's neutraliteitspolitiek en deed hij ook geringschattend over België's eventuele weerstand tegen een Duitse aanval⁶. Men kan stellen dat de frustratie die generaal Gamelin vanaf 1936

4 G. Janssens, 'Leopold III. Een regering in de schaduw van de internationale spanning (1934-1940)', in: R. Wellens, M. Wynants, ed., *België en zijn koningen. Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling in het Algemeen Rijkarchief. Brussel, 1990* (Brussel, 1990) 127 en J. Vanwelkenhuyzen, 'Le 'cas Hollande' (1939): la Belgique aurait déclaré la guerre à l'Allemagne', *Guerres mondiales et conflits contemporains*, no. 187 (1997) 121-122. Oorspronkelijk had Spaak gezegd: 'Mon sentiment est que, dans l'hypothèse envisagée, le devoir de la Belgique est de sortir de sa neutralité et d'appeler immédiatement nos garants'. Deze zinsnede werd in het definitieve verslag van de vergadering niet opgenomen: P. d'Ydewalle, *De memoires. 1912-1940* (Tielt, 1994) 165-168. Over de vergadering van 10 november ook M.-H. Jaspars, *Souvenirs sans retouches* (Parijs, 1968) 284-286. De notulen van de vergadering: AKP, Archief van het kabinet van koning Leopold III, nr. 1284.

5 C. Koninckx, *Koning Leopold III, diplomaat voor de vrede* (Sint-Niklaas, 1987) 64-65. Er verscheen van dit boek een Franse vertaling: *Idem, Leopold III roi et diplomate. La politique extérieure belge et les initiatives de paix pendant l'entre-deux-guerres 1934-1940* (Antwerpen, 1997). Omdat er in de Franse versie geen nieuwe bronnen werden gebruikt, verwijzen wij steeds naar de Nederlandse versie. Over het beëindigen van de stafbesprekingen in 1936-1937: G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politieke beleid in België tussen de twee wereldoorlogen*, II (Leuven, 1977) 420-422 en Janssens, 'Leopold III', 117-118.

6 M. S. Alexander, 'In lieu of alliance. The French General Staff's secret co-operation with neutral Belgium, 1936-1940', *The journal of strategic studies*, XIV (1991) 415 en 420-421; *Idem, The Republic in*

met betrekking tot de Belgische buitenlandse politiek had opgebouwd, van september 1939 tot mei 1940 sterk op de Frans-Belgische relaties heeft gewogen. Behalve Frankrijk drong ook Engeland bij de Belgische overheid op meer militaire informatie aan⁷.

Volgens koning Leopold III diende België te waken over 'de scrupuleuze inachtneming van zijn verplichtingen als neutrale mogendheid'. Men diende dus 'de handen vrij te houden' en zo te proberen het land de oorlog te besparen⁸. De evolutie van de Belgische onafhankelijkheidspolitiek naar een statuut van volledige vrijwillige neutraliteit was volgens minister Spaak een logische evolutie die helemaal in de lijn lag van de politieke traditie van België. Volgens de minister was het 'de enig mogelijke politiek, de enige die het land één kon houden en de enige die het land toeliet te overleven'⁹. Aan Frans-Britse zijde was er voor deze zienswijze echter zeer weinig begrip.

Ter voorbereiding van het kamerdebat over het budget van Buitenlandse Zaken pleegde minister Spaak op 18 december 1939 overleg met het Koninklijk Paleis. De minister bezorgde de koning via Robert Capelle, de secretaris van de koning, inhoudelijke informatie over de toespraak die hij de volgende dag in het parlement wenste te houden. Paul-Henri Spaak stelde dat de Belgisch-Nederlandse solidariteit een feit was en dat de onafhankelijkheid en de neutraliteit van Nederland voor België van vitaal en kapitaal belang waren. Verder wilde hij meer dan ooit tevoren elk voor de Belgische buitenlandse politiek gevaarlijk automatisme vermijden en 'de handen vrij houden'. Na aanvankelijk de tekst van Spaak te hebben goedgekeurd, vond Robert Capelle na een tweede lezing dat de minister te veel de indruk gaf dat België Nederland in bescherming nam. Na overleg met de koning bezorgde Capelle aan minister Spaak nog dezelfde dag een door de koning geïnspireerde tekst, waarin duidelijk werd gesteld dat 'de onafhankelijke en neutrale opstelling van Nederland voor België van kapitaal belang was', dat 'elk automatisme dat voor de Belgische buitenlandse politiek gevaarlijk zou zijn vermeden diende te worden' en dat men 'de handen vrij' diende te houden. Minister Spaak had op 18 december ook een gesprek met de Nederlandse gevolmachtigd minister baron van Harinxma thoe Slooten. De volgende dag, op 19 december, verklaarde de minister van buitenlandse zaken in de Kamer dat de Belgische buitenlandse politiek meer dan ooit elk automatisme diende te vermijden en dat België de handen vrij diende te houden. Toch, zo voegde minister Spaak er aan toe, betekende

danger. General Maurice Gamelin and the politics of French defence (Cambridge, 1992) 204-208 en 376; J. Vanwelkenhuyzen, *L'agonie de la paix. 31 Août-3 septembre 1939* (Parijs-Louvain-la-Neuve, 1989) 117-127. Maurice Gamelin (1872-1958) was in de Eerste Wereldoorlog kabinetschef van maarschalk Joffre, in 1938 werd hij opperbevelhebber van de Franse strijdkrachten: J.-E. Valluy, 'Gamelin, Maurice', in: *La grande encyclopédie*, IX (Parijs, 1974) 5263-5264.

⁷ Zo verklaarde de Britse admiraal R. Keyes in oktober 1939 aan koning Leopold 'au titre de garants, nous avons droit à certaines informations': aantekening van R. van Overstraeten, 26-10-1939 (CHD, Archief R. van Overstraeten, 'Documents 1940 non ventilés', nr. 73).

⁸ Janssens, 'Leopold III', 127 en de koning aan minister Spaak, 16 nov. 1939: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. IIC/P3.

⁹ Spaak, *Combats inachevés*, I, 40-41.

dat niet dat een eventuele wijziging van de Nederlandse toestand België onverschillig zou laten¹⁰.

In de eerste dagen van 1940 werden te Brussel verschillende berichten over een mogelijke aanval van Duitsland op de Lage Landen ontvangen. Zo liet graaf de Kerchove de Denterghem, Belgisch ambassadeur te Rome, op 2 januari weten dat de Italiaanse minister van buitenlandse zaken, graaf Ciano, hem op de hoogte had gebracht dat een Duitse aanval op België en Nederland rond 15 januari mogelijk was. Burggraaf Jacques Davignon, Belgisch ambassadeur te Berlijn, meldde op 4 januari dat Adolf Hitler besloten leek naar de wapens te grijpen en dat eerlang een offensief kon worden verwacht. Men diende dus op alles voorbereid te zijn, maar de ambassadeur meende dat het versterken van de Belgische militaire verdediging de potentiële aanvaller misschien toch nog op andere gedachten zou kunnen brengen¹¹. Prinses Marie José, zuster van koning Leopold III en echtgenote van kroonprins Umberto van Italië, had van haar kant op 2 januari aan haar broer Leopold bericht dat graaf Ciano van mening was dat een Duitse aanval op België zeer nabij leek¹². Aan Britse zijde werd aanvankelijk gedacht dat al deze berichten de bedoeling hadden België te intimideren, maar nadien verklaarde Lord Halifax ten overstaan van de Belgische ambassadeur te Londen dat hij de informatie toch ernstig nam. Tegelijk drong hij erop aan dat België zich volledig aan de zijde van Nederland zou scharen¹³.

De diplomatieke informatie liet het ergste verwachten, maar toch leek het erop dat Nederland meer dan België gevaar liep om door Duitsland te worden aangevallen. Uit een gesprek dat Tony de Lantsheere, Belgisch ambassadeur te Londen, op 4 januari had met William Strang, chef van het Central Department op het Londense Foreign Office, bleek dat Nederland, wanneer het door Duitsland zou worden aangevallen, Groot-Brittannië te hulp zou roepen. In een brief van 16 januari aan Robert Capelle meldde De Lantsheere dat men in Britse diplomatieke kringen evenwel niet goed wist hoe de hulp aan Nederland zou worden georganiseerd¹⁴.

10 Janssens, 'Leopold III', 127 en Vanwelkenhuyzen, 'Le 'cas Hollande'', 124-125. De toespraak van Spaak: *Parlementaire handelingen. Kamer van volksvertegenwoordigers. Zitting 1939-1940*, 194-195 (19 dec. 1939). De rapporten van Spaak en Capelle (18-12-1939): AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/15, documenten genummerd 200. Robert baron Capelle (1894-1974), diplomaat, van 1927 tot 1934 secretaris van 'de Bevelen van de hertog en de hertogin van Brabant', was secretaris (1934-1944) en van 1936 tot 1939 ook *ad interim* kabinetschef van koning Leopold III. Hij was op het Koninklijk Paleis verantwoordelijk voor het volgen van de buitenlandse politiek en werd op 15 februari 1940 tot graaf benoemd.

11 Graaf de Kerchove aan minister Spaak (3-1-1940) en J. Davignon aan dezelfde (4-1-1940): DDB, V, 446-450 en 450-451 (geciteerd door F. Vanlangenhove, *La Belgique en quête de sécurité* (Brussel, 1969) 145). Zie ook P. van Zuylen, *Les mains libres. Politique extérieure de la Belgique. 1914-1940* (Parijs-Brussel, 1950) 522. Over de berichten: B. van Waesberghe, 'De Belgisch-Nederlandse verhoudingen en het gevaar van een Duitse aanval op de Lage Landen', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, XXV (1994/1995) 172.

12 Velaers, Van Goethem, *Leopold III*, 149.

13 Telegram van Ed. Cartier de Marchiennes, Belgisch ambassadeur te Londen, aan het ministerie van buitenlandse zaken te Brussel (Londen, 8-1-1940): AMBZB.nr. 11.064(dec. 1939-jan. 1940).

14 *Conversation avec M. Strang, le 4 janvier 1940* (nota van Th. de Lantsheere) en brieven van De Lantsheere aan P. van Zuylen (12-1-1940) en aan R. Capelle (16-1-1940): AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stukken genummerd 231. Zie ook B. van Waesberghe, 'De Belgisch-Nederlandse verhoudingen en het gevaar', 171.

De Belgische minister van landsverdediging generaal Denis was intussen tot de overtuiging gekomen dat een eventuele Duitse aanval op België en Nederland voor de Fransen en de Britten meer voordeel dan nadeel zou meebrengen. Want volgens een rapport van Edmond Cartier de Marchiennes, Belgisch ambassadeur te Londen, zou een Duitse aanval op België op dat ogenblik 'meer en meer aan de Franse en de Britse verlangens' beantwoorden. Na hun interventie in België zouden de Frans-Britse troepen volgens Denis het grootste gedeelte van België kunnen controleren. De Duitsers zouden in dat geval het grootste gedeelte van Nederland, evenwel zonder de kust, beheersen. De voordelen van een dergelijke situatie voor de Fransen en de Britten waren volgens minister Denis duidelijk: op militair vlak zouden zij een aantal vliegvelden in België, alsook de Noordzee controleren en zo de economische blokkade van Duitsland kunnen handhaven. Toch diende men er volgens de minister rekening mee te houden dat de Duitsers in Nederland belangrijke luchtmachtbases zouden controleren, maar dit zou volgens hem niet opwegen tegen het Frans-Britse militaire overwicht¹⁵.

Dat de Belgische minister van landsverdediging de Franse strategie goed aanvoelde, wordt gestaafd door een nota van generaal Gamelin, waarin deze op 16 november 1939 stelde dat het voor Frankrijk van grote betekenis was op Belgisch grondgebied door te dringen. Immers, zo schreef de generaal, 'zo brengen wij de oorlog buiten de landsgrenzen en beschermen wij beter ons industriegebied in het noorderdepartement'¹⁶. Begin december 1939 had prins Eugène de Ligne, Belgisch diplomaat verbonden aan de algemene directie van het ministerie van buitenlandse zaken te Brussel, in een vertrouwelijke brief aan baron Capelle al gemeld dat hij, voortgaand op contacten te Parijs, meende dat men in hoge Franse legerkringen 'de tegenstander wilde vernietigen op het slagveld dat daartoe het meest geschikt was en dat het Belgische leger aan deze bekommernis dreigde te worden opgeofferd'¹⁷. De Franse ambassadeur te Brussel Paul Bargeton had eerder (op 9 november 1939) aan minister Spaak verklaard dat Frankrijk het liefst zou hebben dat België bij een Duitse aanval op Nederland tussenbeide zou komen¹⁸. In september reeds had ook luitenant-generaal baron Vinçotte, Belgisch militair attaché bij de Belgische ambassade te Londen, er in een rapport al op gewezen dat men in Groot-Brittannië niet zou aansturen op een Franse aanval op Duitsland via België, 'maar dat dit niet wilde zeggen dat men niet met een zeker genoeg Duitsland het initiatief zou zien nemen om ons aan te vallen'¹⁹.

15 Minister van landsverdediging generaal Denis aan minister Spaak, 19 dec. 1939: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 230. De minister alludeert hier op het rapport nr. 4172 (29 nov. 1939) van ambassadeur Cartier de Marchiennes dat ook aan ambassadeur Davignon was doorgegeven: vgl. J. Davignon aan R. Capelle, 5-1-1950 (*Ibidem*, nr. XVA/15, stuk 213) en Cartier de Marchiennes aan P.-H. Spaak, 19-12-1939: AMBZB, nr. 11.046 (dec. 1939-jan. 1940).

16 Nota van Gamelin (16 nov. 1939), geciteerd in J. Wullus-Rudiger, *Les origines internationales du drame belge de 1940* (Brussel, 1950) 195. Over de ideeën van Gamelin met betrekking tot een interventie in België: Alexander, *The Republic in danger*, 202-204.

17 Prins de Ligne aan R. Capelle, 7-12-1939: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/15, stuk 186.

18 Vanwelkenhuyzen, 'Le 'cas Hollande'', 123.

19 Baron Vinçotte, *Politique de guerre de la Grande Bretagne; attitude envers les neutres*, 23-9-1939: AMBZB, nr. 11.064 (juli-sept. 1939).

Op 12 december 1939 ten slotte, deed de Franse generaal buiten dienst Walch in de Franse pers een aanval op de houding van de neutrale mogendheden. Hij sprak toen ook de verwachting uit 'dat de slagvelden die nu nog verboden terrein waren, morgen toegankelijk zouden zijn'²⁰. België in de oorlog betrokken zien was dus duidelijk iets waar een aantal Fransen en Britten niet afkerig van was.

Begin januari 1940 meldde R. Gérard, Belgisch correspondent van het persagentschap Belga te Parijs, verscheidene aanvallen vanuit Franse leidende politieke kringen tegen koning Leopold III. Gérard opperde dat 'het Frans-Belgisch misverstand' door de Fransen gewenst was en dat het tegen de monarchie, tegen de Belgische onafhankelijke buitenlandse politiek en tegen Belgisch Kongo werd uitgespeeld²¹.

Al geloofden velen aanvankelijk nog dat Duitsland niet onmiddellijk van zin was België aan te vallen, de berichten uit het buitenland waren weinig hoopgevend. In een nota die baron Van der Elst, Belgisch consul-generaal te Wenen, op 10 januari 1940 aan minister van buitenlandse zaken Spaak stuurde, wordt gewaarschuwd dat volgens ingewonnen inlichtingen Duitsland in de komende lente Nederland zou bezetten en dat België 'daarbij meteen zou kunnen worden meegenomen'. Ook vreesde de Belgische consul dat indien de strijd tussen het Duitse leger en de geallieerden op Belgische bodem zou worden uitgevochten, dit op 'een brutale en alles verwoestende wijze' zou gebeuren²².

De Belgische leiders hielden in het begin van 1940 ernstig rekening met een nakend Duits offensief. Daarom besprak de koning op 10 januari 1940 met minister van buitenlandse zaken Paul-Henri Spaak een ontwerp van een nota die België aan Frankrijk en Groot-Brittannië zou overhandigen in geval van een Duitse aanval op Nederland. In deze tekst verklaarde België de neutraliteit op te geven en werd aan de garanten militaire bijstand gevraagd, een beslissing die reeds eerder, op 10 november 1939, door de kabinetsraad was goedgekeurd. Toch bleef bij dit alles het wachtwoord: 'geen automatisme'²³.

Het januari-alarm van 1940

Dat er wel degelijk plannen voor een Duitse aanval op België bestonden, werd bevestigd door het overbekende incident met het Duitse militaire vliegtuig dat op 10 januari 1940 bij Maasmechelen (in de Belgische provincie Limburg) een noodlanding diende te maken. Bij de documenten die de piloot te vergeefs probeerde te vernietigen, vond men Duitse plannen voor een aanval op België²⁴.

20 'La défense à elle seule ne procure pas la décision', *Le Temps*, 12-12-1939 (knipsel in AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/15, bijlage bij stuk 190).

21 Rapporten van R. Gérard (2 en 3 jan. 1940): AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/15, stukken genummerd 216.

22 J. baron van der Elst aan P.-H. Spaak, Wenen, 10-1-1940, AKP, Archief van het kabinet van koning Leopold III, nr. 89/1.

23 Janssens, 'Leopold III', 128.

24 J. Vanwelkenhuyzen, *Le avertissements qui venaient de Berlin. 9 Octobre 1939-10 mai 1940* (Parijs-Gembloers, 1982) 64-69 en Vanlangenhove, *La Belgique en quête de sécurité*, 146-147. Zie ook R. van Overstraeten, *Albert I - Leopold III. Vingt ans de politique militaire belge. 1920-1940* (Brugge, 1946) 449-450. Een Engelse vertaling van drie in het Duitse vliegtuig aangetroffen documenten (met reproductie) in *Belgium. The official account of what happened 1939-1940* (Londen, 1941) 85-91. J. de Launay, *Histoires*

Koning Leopold werd op 11 januari door zijn militair adviseur generaal Raoul van Overstraeten over de gevonden Duitse documenten ingelicht²⁵. De koning besliste daarop dat Van Overstraeten de Franse en Britse militaire attachés te Brussel op de hoogte zou brengen²⁶. Robert Capelle vond het wenselijk om — na akkoord van de koning — een eerder geplande ontmoeting met de Duitse ambassadeur Vicco von Bülow-Schwante op 12 januari te laten plaatsvinden. Noch de secretaris van de koning, noch de ambassadeur repten gedurende het onderhoud ook maar met één woord over het gebeuren te Maasmechelen. De Duitse ambassadeur was er blijkbaar niet van op de hoogte, leek niet erg ongerust en wees erop dat een eventuele Duitse invasie niet vóór mei moest worden verwacht. Tegelijk pleitte hij, in het belang van de vrede, voor een ontmoeting tussen Hitler en de koning. Dit plan werd door Capelle onmiddellijk afgewezen²⁷.

Als enig lid van de regering werd eerst minister van landsverdediging generaal Denis over het incident met het Duitse vliegtuigje ingelicht. Met hem en met stafchef Van den Bergen besprak Van Overstraeten op 12 januari een aantal militaire maatregelen²⁸. Na overleg met Denis, met stafchef Van den Bergen en met generaal Van Overstraeten, bracht de koning op 12 januari ook minister van buitenlandse zaken Spaak op de hoogte. Deze kwam de dag daarop in een lastig parket, toen hij door de Nederlandse regering om meer uitleg over de in België heersende alarmtoestand werd gevraagd. Aangezien Spaak de Duitse documenten niet had gezien, wist hij echt niet wat hij moest antwoorden. Intussen had Eerste Minister Hubert Pierlot het bevel gegeven om de gezinnen van 250 rijkswachters die te Eupen gekantonneerd waren te evacueren. Toen de koning dit vernam, was hij verontwaardigd omdat deze maatregel niet vooraf met hem was besproken. In de loop van de avond van 13 januari 1940 pleegde koning Leopold overleg met de ministers Denis, Spaak en Pierlot. Tijdens dit gesprek kwam generaal Van Overstraeten melden dat hij had vernomen dat de Duitsers wisten dat België hun aanvalsplannen kende. Daarop vroeg de koning aan Spaak en Pierlot om hem met de militairen alleen te laten. De koning en de generaals kwamen overeen dat de Fransen en de Britten over alles zouden worden ingelicht. Na het vertrek van de generaals deelde de koning de getroffen beslissing aan de Eerste Minister en aan de minister van buitenlandse zaken mee. De koning en de ministers gingen daarop in een bedrukte stemming uiteen²⁹.

secrètes de la Belgique de 1935 à 1945 (Parijs, 1975) 131-137 geeft een Franse vertaling van alle documenten. De stukken worden bewaard in het Centrum voor historische documentatie van het leger te Evere (Brussel).

25 Van Overstraeten, *Albert I - Leopold III*, 451. R. van Overstraeten (1995-1977), ordonnansofficier van koning Albert I en van koning Leopold III, sedert eind 1938 commandant van de Krijgsschool: L. de Vos, F. Decat, 'Overstraeten, Raoul van', *Nationaal biografisch woordenboek*, XIII (Brussel, 1990) 619-630 en A. Crahaye en J. Gérard, *Le général Van Overstraeten 'vice-roi' en 1940* (Brussel, 1990).

26 CHD, Archief R. van Overstraeten, 'Documents 1940 non ventilés', map 'L'affaire des documents', nr. 2 (aantekening door R. van Overstraeten, 11-1-1940).

27 Velaers, Van Goethem, *Leopold III*, 150.

28 CHD, Archief R. van Overstraeten, Documents 1940 non ventilés', map 'L'affaire des documents', nr. 3 (aantekeningen door R. van Overstraeten, 12-1-1940).

29 'Le Roi et les Ministres se sont séparés... tristes', schrijft Capelle in zijn relaas over de gebeurtenissen

Dezelfde nacht nog werden de Franse en de Britse ambassadeurs door minister Spaak ingelicht over het feit dat 'de Belgische regering ernstige redenen had om aan te nemen dat op 15 januari 's ochtends een Duitse aanval op België, Nederland en Luxemburg zou plaatsvinden'. De Belgische minister van buitenlandse zaken vroeg daarbij om bijstand. In hun antwoord benadrukten de diplomaten dat het voor België van levensbelang was om onmiddellijk stafbesprekingen te beginnen³⁰.

De volgende dag, zondag 14 januari, werd minister Spaak om 11.00 uur door de koning op het kasteel te Laken ontvangen. De vorst wenste dat elke politieke en diplomatieke actie zeer voorzichtig zou gebeuren, 's Namiddags deelde minister Spaak aan baron Capelle mee dat de Britten om stafbesprekingen vroegen om een eventuele Britse interventie na een Belgische vraag doeltreffend te laten verlopen. Omdat de toestand ernstig was, werden de Eerste Minister, minister Spaak en de minister van landsverdediging op hun verzoek nog dezelfde dag om 20.45 uur door de koning gehoord. Aangezien België nu de Duitse intenties kende, zo argumenteerden de ministers, 'kon er met de Fransen en de Britten worden gepraat'. De ministers waren van mening dat er misschien geen stafbesprekingen dienden plaats te hebben — dat was immers vanaf eind 1936 door België en vooral door de koning niet meer gewenst — maar zij stelden voor om via militaire kanalen inlichtingen uit te wisselen. De koning aanvaardde 'dat België kon praten', maar hij stond erop dat er niets via de diplomatieke weg zou gebeuren, aangezien de hele kwestie volgens hem een militaire aangelegenheid was. Volgens de koning diende minister Spaak aan de Britse ambassadeur te melden dat stafbesprekingen tegen de Belgische politieke houding (met andere woorden tegen de neutraliteit) indruisten, dat die houding niet zou veranderen, maar dat er door middel van de militaire attachés inlichtingen konden worden uitgewisseld. Na discussie werd het voorstel van de koning door de ministers aanvaard. Er werd afgesproken dat minister Spaak de Britse ambassadeur de volgende ochtend (15 januari) om 10.30 uur zou ontmoeten³¹.

Misverstanden

Op maandag 15 januari 1940 zorgde een *coup de théâtre* voor heel wat verwarring. Die dag vroeg de Franse regering voor haar troepen toegang tot het Belgische grondgebied. Deze vraag, die 's namiddags te Brussel aankwam en de Belgische topministers verbijsterde, was een niet voorzien gevolg van een geheime zending die

van 12 en 13 jan. 1940 (AKP, Seen Leopold III (Capelle), nr. XVA/15, stukken 225 en 226). Zie over dit alles ook SOMA, PC 24, nr. 1 (R. Capelle, 'Efforts du roi pour écarter la guerre (printemps 1939 au 10 mai 1940)'. Onuitgegeven, getypt relaas, Brussel, 6-1-1941) 86-93; Van Overstraeten, *Albert I - Leopold III*, 451-454; Aron, *Leopold III*, 224-229 en E. N. van Kleffens, *De overweldiging van Nederland* (Londen, 1941)74-75.

30 R. Brieven, 'De Frans-Belgische betrekkingen tussen 1936 en 1940' (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent; Gent, 1990) 139. Zie ook een nota over de activiteit van de Britse ambassadeur Oliphant te Brussel op 14-15 jan. 1940: PRO, F. O., nr. 371/24.277 - C.1932 (Proposed staff conversations between the British, French and Belgian governments, 6-2-1940).

31 Notities van R. Capelle over de gebeurtenissen op 14-1-1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/15, stuk 227. Vergelijk hiermee het relaas van Capelle in SOMA, PC 24, nr. 1,95-97 en een gelijklopend, maar minder gedetailleerd verhaal in R. Capelle, *Au service du roi*, I (Brussel, 1949) 149-150.

koning Leopold, zonder zijn regering in te lichten, had toevertrouwd aan de Britse admiraal Roger Keyes³².

De koning had, nadat hij kennis had genomen van de in het Duitse vliegtuig ontdekte documenten, op 11 januari de Britse Lord naar Brussel geroepen. Op 13 januari vroeg de vorst hem aan de Britse regering waarborgen te vragen voor het geval België in de oorlog betrokken zou geraken. Het betrof garanties met betrekking tot de integriteit van het grondgebied, de onafhankelijkheid van het land, de integriteit van de kolonie en hulp voor de financiële en economische wederopbouw van België na de oorlog³³.

De 'zaak-Keyes' heeft in de historiografie reeds heel wat inkt doen vloeien³⁴. Toch blijft het nuttig een en ander nogmaals te onderzoeken. Op 13 november 1939, kort na het november-alarm en na de gezamenlijke vredesoproep van koning Leopold en koningin Wilhelmina (7 november), werd Lord Keyes door de koning te Laken ontvangen. De admiraal was blijkbaar niet door de koning uitgenodigd, maar had zelf om een audiëntie verzocht. Hij had instructies van Sir Winston Churchill (de Britse Lord of the Admiralty — de minister van marine) en wilde weten hoe België zou reageren indien Nederland door Duitsland zou worden aangevallen. De koning zou toen gezegd hebben 'dat de Nederlanders de Belgen niet gevraagd hadden hen te hulp te komen indien zij zouden worden aangevallen en dat de Belgen niet om hulp gevraagd wilden worden'. Wel achtte de koning het waarschijnlijk dat België bij een eventuele aanval op Nederland de Franse en Britse troepen op zijn grondgebied zou toelaten³⁵.

Volgens baron Capelle had Roger Keyes bij de koning de indruk gewekt dat de Britse leiders het niet onaardig zouden vinden dat er via Belgische bemiddeling geheime onderhandelingen met Berlijn zouden plaatsvinden³⁶. Hiermee zat de Britse

32 Roger, John Brown-Low, eerste baron Keyes (1872-1945), admiraal van de Britse vloot, werd in 1934 lid van het Lagerhuis: W. M. James, 'Roger John Brown-Low', in: *Dictionary of national biography 1941-1950* (Oxford, 1959) 449-452.

33 J. Stengers, *Leopold III et le gouvernement: les deux politiques belges de 1940* (Parijs-Gembloers, 1980) 19. Zie ook AKR Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/15 stuk 225 (relaas, door R. Capelle, over de gebeurtenissen op 11 jan. 1940) en Capelle, *La démarche du roi à Londres en janvier 1940* (SOMA, PC 24, nr. 8. Onuitgegeven getypt relaas, door R. Capelle na de oorlog [in 1961?] opgesteld), 5-30. De tekst van de door de koning gevraagde waarborgen: Vanwelkenhuyzen, *Les avertissements*, 83.

34 P. Le Goyet en J. Vanwelkenhuyzen, 'Les rapports militaires franco-belges du 1er septembre 1939 au 10 mai 1940', in: R. Renouvin, J. Vanwelkenhuyzen, ed., *Les relations militaires franco-belge de mars 1936 au 10 mai 1940. Travaux d'un colloque d'historiens belges et français* (Parijs, 1968) 106-110; B. Bond, *France and Belgium* (Londen, 1975) 67-73; Stengers, *Leopold III et le gouvernement*, 18-21; Vanwelkenhuyzen, *Les avertissements*, 88-94; J. Stengers, *L'action du Roi en Belgique depuis 1831. Pouvoir et influence* (tweede vermeerderde uitgave; Brussel, 1996) en Velaers, Van Goethem, *Leopold III*, 151-153.

35 R. Keyes, *Leopold III. Een beproefde koning. 1901-1940* (Tielt, 1986) 129-130. In een brief aan admiraal Sir Herbert Richmond (21 nov. 1940) vertelt Roger Keyes dat hij in de winter van 1939/1940 'vier keer in Brussel was geweest, waarvan drie keer op uitnodiging van de koning': P. G. Halpem, ed., *The Keyes papers. Selections from the private and official correspondence of admiral Baron Keyes of Zeebrugge*, III (Londen, 1981) 114. In Groot-Brittannië leefde de overtuiging dat de Belgisch-Nederlandse vredesoproep onder Duitse druk of op suggestie van Duitsland was gebeurd, vgl. Cartier de Marchiennes aan minister Spaak, 8-11-1939: AMBZB, nr. 11.064 (okt.-nov. 1939).

36 Velaers, Van Goethem, *Leopold III*, 142 (steunen op het relaas van Capelle in SOMA, PC 24, nr. 1, 72). Zie ook R. Aron, *Leopold III ou le choix impossible. Février 1934-juillet 1940* (Verviers, 1985) 212, die duidelijk dezelfde bron heeft gebruikt.

admiraal helemaal op het spoor van koning Leopold III, die toen met de gedachte speelde zijn vredesvoorstellen persoonlijk aan Adolf Hitler voor te leggen³⁷. Op 17 november 1939 had ten huize van Robert Capelle in het grootste geheim een gesprek plaats tussen de koning en ambassadeur Von Bülow-Schwante. Van het gesprek is geen rapport bekend, maar uit het verslag van Capelle van het gesprek dat hij onmiddellijk na het vertrek van de koning met de Duitse ambassadeur heeft gevoerd, blijkt dat er volgens Von Bülow misschien toch wel iets geprobeerd zou kunnen worden. De ambassadeur vond echter dat de tijd nog niet helemaal rijp was en wenste 'niet met lege handen' naar Berlijn te gaan. Daarom had hij de koning gevraagd eerst nog in het geheim met een vooraanstaand Engelsman contact te hebben om elementen vooreen gesprek te verzamelen³⁸. Lord Keyes was intussen terug naar Londen afgereisd en bracht op 18 november verslag uit bij het *War Cabinet*?³⁹. Het antwoord van de Britse Eerste Minister op het voorstel om vredescontacten met Duitsland aan te knopen was afwijzend: 'er was geen sprake van iets te ondernemen om de weg naar onderhandelingen te openen'⁴⁰.

Koning Leopold zou in die dagen (eind november-begin december 1939) met de gedachte hebben gespeeld om aan de Engelsen garanties te vragen voor de politieke toekomst van België in geval van oorlog en in geval van een Belgisch beroep op de garanten. Toen de vorst Robert Capelle op 18 december 1939 van het voornemen op de hoogte bracht om in een brief (die hij op 16 december samen met generaal Van Overstraeten had opgesteld) aan de Britse koning George VI de bedoelde garanties te vragen, heeft hij de koning erop gewezen dat hij het over de grond van de zaak eens was, maar dat volgens hem de kwestie 'van regering tot regering' diende besproken te worden en dat de koning niet zonder het akkoord van de regering mocht handelen. Koning Leopold vond de diplomatieke weg niet discreet genoeg. Volgens Capelle wilde de koning het plan aan minister Spaak voorleggen, maar kon hij deze van zijn zienswijze niet overtuigen. Volgens Van Overstraeten had de minister van buitenlandse zaken opgeworpen dat hij manoeuvres vreesde die het land tot akkoorden of allianties zouden bewegen. De secretaris van de koning meende ook dat een discrete actie van de koning niet geheim kon blijven, 'zeker niet wanneer men wist welk vertrouwelijk contact er tussen Londen en Parijs bestond'⁴¹.

37 U. Schlie, *Kein Friede mit Deutschland. Die geheimen Gespräche im Zweiten Weltkrieg. 1939-1941* (München-Berlijn, 1994) 70.

38 Velaers, Van Goethem, *Leopold III*, 142.

39 *The diaries of Sir Alexander Cadogan O. M. 1938-1945*, D. Dilks, ed. (Londen, 1971) 231-232. A. Cadogan (1884-1968) was van januari 1938 tot februari 1946 permanent under-secretary op het Foreign Office.

40 Keyes, *Leopold III*, 131 en het relaas van een gesprek tussen Lord Keyes en de Britse Eerste Minister Chamberlain, gevoegd bij de brief van R. Keyes aan de koning van 20-11-1939: AKP, Archief W. Weemaes, nr.2.

41 R. Capelle, *La démarche du roi à Londres en janvier 1940* (SOMA, PC 24, nr. 8) 1-4. De nota van Capelle aan de koning (19-12-1939): AKP, Seer. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 237: een getypt afschrift ook in AKP, Archief van de Grootmaarschalk van het Hof (regering van koning Leopold III), nr. 601. Vergelijk met R. Capelle, *Efforts du roi pour écarter la guerre* (SOMA, PC 24, nr. 1) 21-23. Over de houding van minister Spaak: R. van Overstraeten, *Albert I - Leopold III*, 439 en het getuigenis van Spaak zelf in diens *Combats inachevés*, 1,74. Zie ook Aron, *Leopold III*, 237-238 en 240-241.

Dat de koning voor zijn geheime contacten met Engeland gebruik maakte van de bemiddeling van Lord Keyes is niet zo verwonderlijk. De Britse admiraal onderhield immers sedert het einde van de Eerste Wereldoorlog goede contacten met het Belgische vorstenhuis. Dit verklaart waarom hij aan de Britse Eerste Minister mededeelde dat koning Leopold volgens hem deed wat zijn vader, koning Albert, zou hebben gedaan indien hij nog in leven was geweest⁴². Deze bemerking was zeer terecht. Koning Leopold III was er vanaf het begin van zijn regering op bedacht het voorbeeld van zijn vader te volgen en te handelen in zijn geest⁴³. Toen een Duits aanvalsplan op België was ontdekt en een invasie onafwendbaar leek, meende koning Leopold dat het de hoogste tijd was om aan de Britten waarborgen te vragen. Volgens generaal Van Overstraeten vond minister Spaak het niet verstandig deze vraag te stellen omdat hij voor een koehandel vreesde.

Vervolgens dacht de koning erover op Lord Keyes een beroep te doen⁴⁴. De Britse oorlogsveteraan en huisvriend van de Belgische koningshuis werd op 11 januari 1940 naar Brussel ontboden. Het *War Cabinet* was op 13 januari van de demarche van de koning op de hoogte. Dezelfde dag bereidde koning Leopold met generaal Van Overstraeten de ontmoeting met Lord Keyes voor en stuurde deze daarna op pad met de vraag om garanties⁴⁵. De Duitse aanval werd immers voor de volgende dag verwacht⁴⁶.

Op 15 januari kwam een duidelijk ongemakkelijke Keyes — 'als een vos die zich door een kip had laten vangen' — tot grote ontzetting van de koning melden 'dat de Britse regering bereid was de uitnodiging van de Belgische regering aan de Britse troepen om het Belgisch grondgebied binnen te trekken te aanvaarden en dat zij meende te weten dat de Franse regering dezelfde houding had aangenomen'. Keyes zei ook dat de Britten verklaarden dat zij bereid waren aan België de gevraagde garanties te verstrekken, maar

42 'I declared my belief that king Albert would have done exactly as you have done, remembering his obligations as a constitutional monarch, and expressed my confidence that Your Majesty would behave as fearlessly as king Albert would have done, had he been alive': R. Keyes aan koning Leopold III, 20-11-1939 (AKP, Archief W. Weemaes, nr. 2). Zie ook Keyes, *Leopold III*, 131-132.

43 'Une seule intention m'animait: suivre l'exemple de mon père et agir comme j'imaginai qu'il eût fait dans de semblables circonstances' verklaarde de koning vele jaren later: G. Kirschen, *L'éducation d'un prince. Entretiens avec le roi Leopold III* (Brussel, 1984) 142.

44 Van Overstraeten, *Albert I - Leopold III*, 451. Zie ook de aantekeningen van Van Overstraeten: CHD, Archief R. van Overstraeten, 'Documents 1940 non ventilés', map 'L'affaire des documents', nr. 2 (11-1-1940).

45 'Je vais retourner à Londres immédiatement et je ramènerai demain les papiers auxquels le Roi tient tant', verklaarde Keyes op 13 januari om 23.30 uur aan Van Overstraeten: Stengers, *Leopold III et le gouvernement*, 19.

46 'Attack expected to morrow' verklaarde Van Overstraeten om 23.00 uur in het bijzijn van de Britse militaire attaché Blake aan Roger Keyes. Volgens de getuigenis van Van Overstraeten glunderden beide Britten bij het horen van dit nieuws ('ils sons rayonnants'). Blake berichtte dezelfde nacht nog aan het War Office 'Balloon expected to morrow': CHD, Archief R. van Overstraeten, 'Documents 1940 non ventilés', map 'L'affaire des documents', nr. 4 (aantekeningen door R. van Overstraeten, 13-1-1940). Zie ook Vanwelkenhuyzen, *Les avertissements*, 82.

dat koning Leopold wel zou begrijpen dat, indien de Belgische uitnodiging de regering van Zijne [Britse] Majesteit niet op tijd zou bereiken om de Franse en Britse troepen een strategisch voordeel van een stellingname te verzekeren vóór het Duitse leger een aanval zou lanceren, de waarde van zulke uitnodiging zowel vanuit Belgisch standpunt als vanuit dat van de bondgenoten fel zou verminderen.

Koning Leopold antwoordde dat indien de toezegging van de gevraagde garanties zou betekenen dat België onmiddellijk in de oorlog betrokken zou worden, hij dit niet kon aanvaarden en 'dat hij het recht niet had het leven van de Belgen vrijwillig op te offeren'⁴⁷. De koning en Van Overstraeten probeerden Keyes te doen begrijpen dat het van kapitaal belang was dat de Duitsers 'de misstap' zouden begaan. Uiteindelijk leek Keyes dit te verstaan en verzuchtte: 'toute la question est de faire comprendre ces choses aux politiciens'⁴⁸!

Er was dus een en ander misgelopen. In een telefoongesprek met Winston Churchill — mist had het vliegtuig dat de boodschapper van de koning naar Engeland diende te brengen in Noord-Frankrijk aan de grond gehouden — had Lord Keyes gevraagd 'of de Britse regering akkoord zou zijn met de gevraagde waarborgen', en ook 'dat hij meende dat, zo de garanties waren toegezegd, de Koning in staat zou zijn de ministers te overtuigen Franse en Britse troepen onmiddellijk op Belgische bodem uit te nodigen'. De vraag om garanties was door het Britse *War Cabinet* met gemengde gevoelens ontvangen. Men was geïrriteerd, maar greep wel de mogelijkheid om troepen te sturen met beide handen aan. Het antwoord loog er dan ook niet om, menend dat in ruil voor de toezegging van garanties 'de koning zou proberen zijn regering ervan te overtuigen toe te stemmen in het uitnodigen van Franse en Britse troepen naar België te komen voorafgaandelijk aan een echte invasie'. Daarom was het *War Cabinet* bereid de uitnodiging te aanvaarden dat Britse troepen naar België zouden komen en meende men dat de Fransen hetzelfde zouden doen'⁴⁹. De Fransen reageerden nadat Alexander Cadogan de Franse ambassadeur had ingelicht. Zo werd de Belgische regering geconfronteerd met het verzoek om toelating tot een Franse militaire interventie op Belgisch grondgebied⁵⁰. Dit Frans-Brits contact was een logisch gevolg van vroegere

47 Velaers, Van Goethem, *Leopold III*, 152 en het relaas van R. Capelle over de gebeurtenissen op 15 januari 1940: AKP, Seer. Leopold III (Capelle), nr. XVA/15, nr. 228. Zie ook Van Overstraeten, *Alben I - Leopold III*, 462-463; Keyes, *Leopold III*, 145; Van Zuylen, *Les main libres*, 528-529; Vanwelkenhuyzen, *Les avertissements*, 92-93 en D'Ydewalle, *De memoires*, 192. Het Britse antwoord van 15 jan. 1940: AKP, Archief W. Weemaes, nr. 2 (dit is een tweede, licht gewijzigde tekst, overhandigd op 17 jan. 1940, vgl. de handgeschreven aantekeningen in potlood (door R. van Overstraeten) in de rand van de tekst. Zie in dit verband R. Keyes, *Leopold III*, 149) en S. Huyghe, 'Het buitenlands beleid van België ten opzichte van Groot-Brittannië, 1936-mei 1940' (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent; Gent, 1991) 214.

48 CHD, Archief R. van Overstraeten, 'Documents 1940 non ventilés', map 'L'affaire des documents', nr. 5 (aantekening van R. van Overstraeten, 15-1-1940).

49 Stengers, *Leopold III et le gouvernement*, 19-20. Voor de interpretatie die door het *war cabinet* aan de door Lord Keyes geformuleerde verklaring werd gegeven: Londen, PRO, F. O., nr. 371/24.278 (C. 2879) (*Record of conversations with Sir Roger Keyes at the Foreign Office on February 21st and 22nd., 1940*). De tekst van het Britse antwoord ook in AMBZB, nr. 11.179/10.

50 PRO, F. O., nr. 371/24.278 (nota van J. G. Ward, 28-2-1940). Zie ook Janssens, 'Leopold III', 128 en Keyes, *Leopold III*, 145 en 148.

overeenkomsten en verklaringen. De Frans-Britse belangen waren gelijklopend, dat had de Britse Eerste Minister Chamberlain reeds op 6 februari 1939 verklaard. Op 9 januari 1940 had hij het over 'that close that even intimate association' tussen Frankrijk en Groot-Brittannië⁵¹.

Problemen voor de koning en voor zijn regering

Door de niet voorziene gevolgen van de geheime missie van Roger Keyes was koning Leopold UI in een zeer netelig parket terecht gekomen. Hij ontbood op 15 januari minister Spaak en verklaarde te weten dat Londen om de onmiddellijke opmars van Franse en Britse troepen in België vroeg. 'Onaanvaardbaar!' repliceerde de minister⁵².

Namens de Franse regering die vond dat de Belgische regering op haar verantwoordelijkheid diende te worden gewezen, werd 's namiddags op dezelfde dag, 15 januari 1940, via Pol Ie Tellier — Belgisch ambassadeur te Parijs — aan België de toelating gevraagd voor een Franse militaire interventie op Belgisch grondgebied⁵³. Op het kabinet van de minister van buitenlandse zaken had daarop een vergadering plaats waarbij, naast P.-H. Spaak ook Edouard le Ghait, kabinetschef van de minister, secretaris-generaal Fernand van Langenhove, directeur-generaal van de afdeling politieke zaken op het ministerie van buitenlandse zaken, Pierre van Zuylen, en de secretaris van de koning aanwezig waren. Zij kregen er kennis van het boven vermelde telegram van de Belgische ambassadeur te Parijs. In grote lijnen kwam de inhoud van het telegram neer op een vraag aan de Belgische regering de Fransen toelating te verlenen om hun troepen om 20.00 uur op Belgisch grondgebied toe te laten. Indien dit niet het geval zou zijn, zo stond er, dan zouden de Fransen hun stellingen niet meer verlaten vooraleer de Duitsers in België zouden zijn. Baron Capelle noemde dit 'chantage'. Dat, zoals Robert Axon stelt, Van Langenhove en Le Ghait aan de eisen van de Franse regeringsleider Edouard Daladier wilden toegeven, werd later door Van Langenhove tegengesproken met het argument dat hij steeds de voornaamste voorstander van de onafhankelijkheidspolitiek is geweest. In het relaas van Capelle,

51 M. S. Alexander, 'Westeuropese reacties op de Duitse strategische bedreiging vóór de Tweede Wereldoorlog; het voorbeeld van Groot-Brittannië, België en de 'cas-Hollande'-krisis van december 1938 tot februari 1939', *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, Vil (1982) 30 en 36-37. De uitspraak van Chamberlain op 9 jan. 1940: *TheTimes*, 10-1-1940 (knipsel in AKP.Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVD, stuk 185B).

52 CHD, Archief R. van Overstraeten, 'Documents 1940 non ventilés', map 'L'affaire des documents', nr. 6 (aantekening van R. van Overstraeten, 15-1-1940). Zie ook Stengers, *Leopold III et le gouvernement*, 21 en Velaers, Van Goethem, *Leopold III*, 153. Het relaas van Capelle: APK, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/15, stuk 228 (15-1-1940). In zijn memoires (*Combats inachevés*, 1,76) stelt R.-H. Spaak dat hij pas op 16 januari door de koning werd ingelicht. Uit de aantekeningen van Capelle en van Van Overstraeten blijkt dat het de 15de was. Zie ook R. Capelle, *Dix-huit ans auprès du roi Leopold* (Parijs, 1970) 180-181 en Van Overstraeten, *Albert I - Leopold III*, 464-465.

53 P. Ie Tellier aan minister Spaak (telegram nr. 18,15-1-1940,14.30 uur): DDB.V (Brussel, 1966)459-461 (nr. 214). Zie ook Vanwelkenhuyzen, *Les avertissements*, 102-112 en Spaak, *Combats inachevés*, I, 75-76. F. van Langenhove, *L'élaboration de la politique étrangère de la Belgique entre les deux guerres mondiales* (Brussel, 1980) 357-358 stelt ten onrechte dat het telegram van Ie Tellier op 14 januari 1940 werd ontvangen. Over de houding van de Franse generaal Gamelin en de Franse Eerste Minister Daladier ten opzichte van de Belgische regering: Vanwelkenhuyzen, *Les avertissements*, 101.

waarop Aron zich baseert, staat echter dat Van Langenhove gezegd zou hebben: 'We zullen er toch op een dag moeten instappen, waarom nu niet, wanneer de voorwaarden ons gunstig lijken'. Robert Capelle maakte zich daarop naar eigen zeggen boos en wees erop dat er nog hoop was om aan de oorlog te ontsnappen. In zijn verslag noteert de secretaris van de koning verder dat zowel minister Spaak als Pierre van Zuylen zonder aarzelen verklaarden dat men diende te weigeren, maar dat zij beiden betwijfelden of men de dans zou ontspringen⁵⁴. Ook generaal Van Overstraeten maakte in zijn aantekeningen melding van het feit dat Van Langenhove en Le Ghait aanvankelijk bereid waren de Franse interventie te aanvaarden, maar dat Van Langenhove later op de avond van mening is veranderd⁵⁵. Na overleg met de koning, verklaarden de ministers Pierlot, Spaak en Denis zich akkoord om aan de Franse regering een negatief antwoord te geven⁵⁶.

Op de kabinetsraad van dezelfde dag schetste minister Spaak een genuanceerd, maar zeer realistisch beeld van de internationale toestand. Hij stelde voor aan de Franse regering te antwoorden dat België vastbesloten was 'zijn neutraliteitspolitiek voort te zetten en op zijn garanten slechts een beroep te doen als het zou worden aangevallen'. De minister wees erop dat de toestand gevaarlijk was, en verklaarde 'dat één van de ons omringende landen een militaire actie tegen België aan het bekokstoven was en dat de twee andere oorlogvoerende landen in feite wensten dat die actie ook plaats vond'. Deze passage werd nadien op verzoek van de Eerste Minister uit de notulen van de vergadering geschrapt⁵⁷. Om 21.00 uur verstuurde minister van buitenlandse zaken Spaak een kort telegram met het Belgische antwoord ten behoeve van de Fransen⁵⁸. Om 1 uur 's nachts noteerde generaal Van Overstraeten dat men nu de ultieme kaart uitspeelde om te voorkomen dat België in een slagveld zou veranderen en dat de geallieerden met betrekking tot de waarborgen vals speelden⁵⁹.

In de loop van 16 januari had minister Spaak een onderhoud met de Duitse ambassadeur. In overeenstemming met wat hij op de kabinetsraad had aangekondigd en met wat met de koning was afgesproken, bevestigde de minister de Belgische neutraliteitspolitiek en liet hij duidelijk weten dat België 'zich niet tot een misstap zou laten

54 R. Capelle, *Efforts du roi pour écarter la guerre* (SOMA, PC 24, nr. 1) 99 en het eigentijdse relaas van R. Capelle in AKP, Seer. Leopold III (Capelle), nr. XVA/15, stuk 228. De versie van R. Aron in diens *Leopold III ou le choix impossible*, 250. De reactie van F. van Langenhove in *L'élaboration de la politique étrangère*, 358 en 'A propos du livre de Robert Aron, consacré à Leopold III', *Le Soir*, 1 januari 1978. Over deze zaak ook Vanwelkenhuyzen, *Les avertissements*, 103-104 en Koninckx, *Leopold III*, 181.

55 CHD, Archief R. van Overstraeten, 'Documents 1940 non ventilés', map 'L'affaire des documents' (aantekening van R. van Overstraeten, 15-1-1940 - 's avonds).

56 Van Overstraeten, *Albert I - Leopold III*, 466-467 en Vanwelkenhuyzen, *Les avertissements*, 105-106.

57 D'Ydewalle, *De memoires*, 194-196. De door de Eerste Minister en de secretaris van de kabinetsraad ondertekende notulen van kabinetsraad nr. 3 van 15 jan. 1940 in AKP, Kabinet Leopold III, nr. 1285. Pierre van Outryve d'Ydewalle (1912-1997) was als kabinetschef van de Eerste Minister ook secretaris van de kabinetsraad.

58 Minister Spaak aan ambassadeur Le Tellier, 15-1-1940: *DDB*, V, 461 (nr. 215). De minister had eerder, om 17.30 uur, aan de ambassadeur gemeld dat het gevraagde antwoord niet binnen de gestelde termijn gegeven kon worden: Vanwelkenhuyzen, *Les avertissements*, 104.

59 CHD, Archief R. van Overstraeten, 'Documents 1940 non ventilés', map 'L'affaires des documents' (aantekening door R. van Overstraeten, 16-1-1940 -1 uur 's nachts).

verleiden⁶⁰. Aan de Belgische ambassadeur te Parijs werd gemeld dat België geen beroep op de garanten had gedaan omdat dit voor België het begin van de oorlog zou hebben betekend, omdat België: 1 het morele gezag als neutrale natie wilde behouden, 2 een eventueel beroep op de garanten de solidariteit met Nederland zou aantasten en Nederland in de oorlog zou betrekken en 3 men hoopte dat Duitsland, nu het land wist dat België de Duitse aanvalsplannen kende, nog zou inbinden⁶¹.

In Franse regeringskringen bleef men de hele zaak vreemd vinden. Zo betoogde Daladier op 18 januari, in antwoord op de Belgische verklaring die hij de vorige dag had gekregen, dat Frankrijk nooit aan België had voorgesteld een preventief appel te formuleren, maar dat de mogelijkheid van zulk appel ten overstaan van de Franse en Britse regeringen was geformuleerd. Het was dus duidelijk dat de door Lord Keyes overgebrachte vraag van de koning om garanties als Belgisch preventief appel was geïnterpreteerd⁶². Onthutst vroeg ambassadeur Le Tellier voor de volgende dag een audiëntie bij zijn minister en bij de koning⁶³. Koning Leopold lichtte ambassadeur Le Tellier zeer gedetailleerd in over de Frans-Belgische militaire contacten van 11 en 13 januari 1940. Hij benadrukte dat tussen de Franse militaire attaché en generaal Van Overstraeten op 11 januari was afgesproken dat er geen stafbesprekingen zouden plaatsvinden en dat er van Belgische zijde nooit om een interventie was gevraagd⁶⁴. Op 22 januari 1940 suggereerde minister Spaak aan de koning dat de Belgische ambassadeur te Parijs zonder dralen aan de Franse Eerste Minister zou schrijven dat de Belgische regering bij haar standpunt van 15 januari 1940 bleef⁶⁵. Aan Belgische zijde werd het incident dan ook gesloten met een verklaring die op 24 januari via de Belgische ambassadeur te Parijs aan de Franse regering werd overgemaakt en waarin kort en duidelijk werd gezegd dat de Belgische regering steeds het op 15 januari geformuleerde standpunt had aangehouden⁶⁶.

Intussen was Roger Keyes op 17 januari opnieuw door koning Leopold ontvangen. Hem werd gevraagd op papier te zetten dat de koning nooit om de onmiddellijke hulp

60 AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/15, stuk 229 (relaas over de gebeurtenissen van 16 januari 1940). Zie ook Van Zuylen, *Les mains libres*, 536 en Koninckx, *Koning Leopold III*, 182-183.

61 P.-H. Spaak aan ambassadeur Le Tellier, 16-1-1940: AMBZB, nr. 11.179/10.

62 Aantekening van R. Capelle over een telefoongesprek met baron Van Zuylen (18-1-1940, 17.15 uur) en telegram nr. 25 van Le Tellier aan minister Spaak (17-1-1940, met een *Post Scriptum* van 18 jan., 16.50 uur): AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stukken 233 en 235. De editie van het telegram van 17 januari (*DDB*, V, nr. 221) geeft het *Post Scriptum* niet. De brief van E. Daladier (18-1-1940) aan de Belgische ambassadeur: *DDB*, V, 470-471 (nr. 222).

63 De Belgische verklaring in 'Bijlage' bij de brief van ambassadeur Le Tellier aan E. Daladier, 17-1-1940: *DDB*, V, 466-467 (nr. 220).

64 Relaas, door ambassadeur Le Tellier gedicteerd aan R. Capelle, over de informatie die hij van de koning had gekregen (19-1-1940): AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 235. Een summier verslag van de gebeurtenissen bij R. Capelle, *Au service du roi*, 1,154. Over het overleg van Van Overstraeten op 11 januari 1940: R. van Overstraeten, *Albert I - Leopold III*, 452-453.

65 Minister Spaak aan de koning, 22-1-1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 242. Bovenaan op de brief schreef generaal R. van Overstraeten: 'Le Roi a marqué accord à Spaak le 24/1[1940]'.

66 Le Tellier aan Daladier, 24-1-1940: *DDB*, V, 474 (nr. 225). Zie ook de minuut van P.-H. Spaak (23-1-1940) voor het telegram van Le Tellier aan Daladier: AMBZB, nr. 11.179/10.

van Britse en Franse troepen had gevraagd⁶⁷. Keyes gaf toe dat de Engelsen inzagen dat zij een verkeerde manoeuvre hadden gemaakt en dat zij in hun maag zaten met de geschreven verklaring die hij aan de koning had gegeven. Volgens Robert Capelle zou men in Engeland gewent hebben dat het document vernietigd was, want, zo noteerde de secretaris van de koning: 'deze stukken zijn compromitterend voor hen, maar erg interessant voor ons'⁶⁸. De volgende dag nam Lord Keyes afscheid van koning Leopold. Hij verklaarde de door hem aan de koning overhandigde Britse verklaringen te betreuren omdat zij volgens hem een enorme misstap van de Britse regering betekenden⁶⁹. Vooraleer Keyes vertrok vroeg hij aan de koning nog wat België zou doen indien alleen Nederland zou worden aangevallen. De koning gaf geen precies antwoord, maar vroeg de admiraal of men in Engeland aan een mogelijkheid had gedacht om de hulp aan Nederland te organiseren zonder door België te trekken. Hierop antwoordde Keyes 'dat die mogelijkheid werd bestudeerd'⁷⁰.

Later zouden zowel de Franse militaire attaché als de Britse ambassadeur te Brussel 'het misverstand' met betrekking tot het preventief beroep toeschrijven aan Keyes' hoge leeftijd. Sir Alexander Cadogan—een man die volledig op de politieke lijn van Winston Churchill zat—vroeg zich op 26 januari af waarom toch 'these ridiculous unofficial busybody 'emissaries' gebruikt waren'⁷¹. Later, op 1 maart 1940, zou Lord Halifax in een nota aan Churchill en Chamberlain melden

dat hij het onprettige gevoel had... dat men eertijds, toen er in januari via Lord Keyes een boodschap aan de koning der Belgen was gestuurd, had gehandeld onder invloed van een verkeerd verstaan van wat de koning werkelijk in gedachten had gehad⁷².

Volgens de interpretatie van koning Leopold was het hele incident een gevolg van 'zekere manoeuvres aan Engelse zijde en was de vraag om garanties onderweg vervormd'⁷³. Robert Capelle, die van de diplomatieke kwaliteiten van Winston Churchill duidelijk geen hoge pet op had, wees de Britse minister van marine als de

67 Spaak, *Combats inachevés*, I, 77.

68 AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16 (aantekeningen van R. Capelle over de gebeurtenissen op 17 januari 1940, in een mapje met stukken genummerd 232).

69 CHD, Archief R. van Overstraeten, 'Documents 1940 non ventilés', map 'L'affaire des documents', nr. 13 (aantekening van R. van Overstraeten, 18-1-1940). Vergelijk met R. van Overstraeten, *Albert I - Leopold III*, m.

70 AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, nr. 233 (aantekening van R. Capelle over de gebeurtenissen op 18 januari 1940). In zijn op 6 februari 1941 opgesteld relaas *Efforts du roi pour écarter la guerre* vermeldt Capelle enkel dat de koning admiraal Keyes, die er van uitging dat België in elk geval zou tussenkomen indien Nederland zou worden aangevallen, herinnerde aan de verklaring van minister Spaak dat de Belgische houding 'geen automatisme' inhield: SOMA, PC 24, nr. 1, 105.

71 *The diaries of Sir Alexander Cadogan*, 246 en 249 en PRO, F. O., nr. 371/24.278-00272-C 2520 (Most Secret. Belgium. Events of January 14th-15th, 16-2-1940). Zie ook Velaers, Van Goethem, *Leopold III*, 152 en het relaas van R. van Overstraeten over zijn onderhoud met kolonel Blake (25-1-1940: CHD, Archief R. van Overstraeten, 'Documents 1940 non ventilés', map 'L'affaire des documents', nr. 16).

72 Lord Halifax aan W. Churchill en aan N. Chamberlain, 1-3-1940: PRO, F. O., nr. 371/24.278.

73 Nota van R. Capelle, in opdracht van de koning, aan minister Spaak, 24-1-1939: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 246.

schuldige voor het incident aan⁷⁴. Roger Keyes verklaarde op 16 februari 1940 te Londen ten overstaan van ambassadeur Cartier de Marchiennes en ambassadesecretaris De Lantsheere dat Winston Churchill en Anthony Eden aanvankelijk de onvoorwaardelijke vraag om garanties vanwege de koning gunstig hadden willen beantwoorden, maar dat het de Franse regering was geweest die het preventief beroep op België had voorgesteld. Keyes kondigde ook een verklarende nota aan en wilde graag opnieuw door de koning ontvangen worden. Koning Leopold gaf echter te kennen op dit verzoek niet te zullen ingaan⁷⁵.

Omdat ook op het Britse ministerie van buitenlandse zaken een en ander onduidelijk bleef, werd Lord Keyes op 21 en 22 februari door de Secretary of State uitgenodigd om over het gebeuren van 13 en 14 januari tekst en uitleg te verschaffen. Keyes gaf toen toe dat zijn boodschap bij het *War Cabinet* aanleiding had gegeven tot een misverstand en dat de laatste paragraaf (nl. 'dat de koning, wanneer de Britse Eerste Minister garanties zou toezeggen, zijn regering zou kunnen overtuigen tot het uitnodigen van Franse en Britse troepen op Belgische bodem') een eigen interpretatie was geweest. Hij wees er echter op dat de koning er toen wel van overtuigd was geweest dat België de volgende dag door Duitsland zou worden aangevallen. Lord Keyes uitte de wens opnieuw naar België te kunnen gaan om andermaal met koning Leopold III een gesprek te hebben. Het Foreign Office oordeelde evenwel dat het beter was dat hij in de gegeven omstandigheden niet naar België zou reizen⁷⁶. Begin maart 1940 stuurde Lord Keyes via minister Spaak aan de koning een op 17 februari gedateerde verklaring over de gebeurtenissen van 14 januari 1940⁷⁷. Daarop gelaste koning Leopold III ambassadeur Cartier de Marchiennes op 5 maart mondeling te antwoorden dat België bij het gekende standpunt bleef⁷⁸.

Duitse waarnemers bleven intussen de situatie in en rond het neutrale België met argusogen volgen. Freiherr Friedrich Rabe von Pappenheim, Duits militair attaché te

74 'La demande de garantie a été transmise au Gouvernement Anglais — par un Anglais — utilisant le téléphone et s'adressant à un homme qui cultive mieux le whisky que la précision diplomatique... Peut-on s'étonner, après cela, qu'il y ait eu quelques déformations en cours de route?': Nota van Capelle aan de koning, 19-1-1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 237.

75 Relas van het onderhoud tussen Keyes, Cartier de Marchiennes en De Lantsheere (brief van Cartier de Marchiennes aan de koning, met getypt verslag, 16-2-1940) en aantekening van R. Capelle over zijn telefoongesprek met Cartier en over het antwoord van koning Leopold (10-2-1940): AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/17, stukken genummerd 292.

76 PRO, F. O., nr. 371/24.278-C.2879 (Secret, record of conversations with Sir Roger Keyes at the Foreign Office on February 21st and 22nd, 1940.22-2-1940).

77 Spaak, *Combats inachevés*, 1,77. De brief van Lord Keyes aan de koning (7-2-1940) geeft zowel de drie vragen die koning Leopold III aan de Britten stelde, als de reactie van de koning dat indien het accepteren van de garanties België onmiddellijk in de oorlog zou betrekken, hij dit niet kon aanvaarden en dat hij niet van zin was de regering in te lichten: AKP, Archief W. Weemaes, nr. 2. Een Franse vertaling van dit stuk in *Recueil de documents établi par le Secrétariat du roi concernant la période 1939-1948. Addenda* (S. 1., s. a.) 11 - Annex nr. 3/2.

78 'Le roi a chargé, le 5-3-40, Cartier de répondre verbalement à Keyes que la Belgique restait sur sa position: *pas d'autorisation*': AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/17, stukken 325 (aantekening van R. Capelle op zijn getypte 'Note au Roi' van 2-3-1940). Lord Keyes herhaalde in april nogmaals het Britse standpunt: *Ibidem*, nr. XVA/18, stuk 374 (R. Keyes aan de koning, 15-4-1940).

Brussel, getuigt in zijn memoires dat hij grote moeite deed om te weten te komen of er na het incident van Maasmechelen met een gezamenlijk Belgisch-Nederlands-Frans-Brits actieplan rekening diende gehouden te worden. Hij geeft toe daarover geen aanwijzingen te hebben gevonden⁷⁹. In Berlijn was men volgens de Belgische ambassadeur Davignon evenwel de mening toegedaan dat de Belgische defensie uitsluitend tegen één buurland — in casu Duitsland — was gericht en dat Frankrijk zijn troepen door België zou leiden. De Fransen zouden volgens de Duitse waarnemers in dat geval in zes uur tijd de Belgisch-Duitse grens kunnen bereiken. België werd in Berlijn dan ook als 'een zogenaamd neutraal land' bestempeld. Wijzend op de in het Duitse vliegtuigje gevonden documenten — waarvan hij op het ogenblik dat hij zijn nota schreef de inhoud niet kende — en herinnerend aan het feit dat hij voortdurend het bestaan van een Duits aanvalsplan tegen België had gesignaleerd, riep burggraaf Davignon op 19 januari 1940 de Belgische autoriteiten dringend op 'om tot het uiterste en loyaal de kaart van de neutraliteit uit te spelen'⁸⁰. De Belgische ambassadeur te Berlijn telegrafeerde de volgende dag ook nog 'dat de zenuwoorlog verder ging, maar dat niets toeliet te geloven dat een offensief imminent was'⁸¹.

De geallieerde druk op België houdt aan

Over de Franse intenties deden in België tegenstrijdige berichten de ronde. Waar enerzijds de Belgische militaire attaché te Parijs rapporteerde dat de Franse generaals Gamelin, Vuillemin en Armengaud wensten dat Duitsland België zou aanvalen⁸², meldde baron Edmond Carton de Wiart anderzijds dat de Franse militaire attaché in België hem had verzekerd dat Frankrijk nooit op Belgisch grondgebied zou doordringen zonder daartoe te zijn uitgenodigd. Ook had de militaire attaché verklaard niet in een nakende Duitse inval te geloven, maar maakte hij wel duidelijk dat de strikte neutraliteit van België voor het Franse opperbevel 'grote moeilijkheden meebracht omdat men er niets van de Belgische militaire plannen kende'⁸³.

Dat de Franse legerleiding te weinig informatie had over de Belgische militaire verdediging was een steeds weerkerende Franse klacht. Vooral de Franse ambassadeur te Brussel kwam daar zowel ten overstaan van de Belgische minister van buitenlandse

79 F. C. Rabe von Pappenheim, *Erinnerungen des Soldaten und Diplomaten. 1914-1955* (Osnabrück, 1987) 115. Rabe von Pappenheim was van 1937 tot mei 1940 militair attaché bij de Duitse ambassade te Brussel: R. Boijen, 'De Duitse Militaire attaché in België, 1937-1940. Enkele impressies van Freiherr Friedrich Rabe von Pappenheim', in: P. Lefevre, P. de Gryse, ed., *De Brialmont à l'Union de l'Europe occidentale. Mélanges d'histoire militaire offerts à Albert Duchesne, Jean Lorette et Jean-Léon Charles* (Brussel, 1988) 199-202.

80 AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 232 ('Note secrète' van de Belgische ambassadeur te Berlijn, 19-1-1940). Davignon heeft volgens eigen zeggen de tekst van de bij Maasmechelen gevonden Duitse documenten pas in 1941 in het toen te Londen uitgegeven officiële Belgische rapport gezien: J. Davignon, *Berlin. 1936-1940. Souvenirs d'une mission* (Parijs-Brussel, 1951) 205.

81 Davignon aan minister van buitenlandse zaken Spaak, telegram van 20-1-1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 239.

82 Generaal-majoor Delvoie aan minister Spaak, 3-2-1940: AMBZB, nr. 11.179/10.

83 Nota van baron E. Carton de Wiart, 18-1-1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16 (niet genummerd stuk).

zaken Spaak als ten overstaan van Pierre van Zuylen telkens op terug⁸⁴. Toch getuigt de Franse generaal Gamelin in zijn memoires dat er vanaf 21 november 1939 door Belgische militairen herhaaldelijk mondeling militaire informatie werd doorgegeven als antwoord op Franse 'suggesties', dat wil zeggen op Franse aanwijzingen betreffende de Belgische verdediging in functie van een militaire samenwerking met Frankrijk⁸⁵. Van zijn kant gaf koning Leopold op 19 januari 1940 aan de Belgische ambassadeur te Parijs de opdracht 'de voor de Fransen relevante gedeelten' uit de te Maasmechelen gevonden Duitse documenten aan generaal Gamelin door te spelen, maar dit was volgens de Franse militaire en politieke leiders onvoldoende⁸⁶.

Ook de Britten hadden op stafbesprekingen aangedrongen. In een nota van 14 januari, die op 16 januari op het War Office door generaal Beaumont-Nessbit aan de Belgische militaire attaché luitenant-kolonel Wouters werd overhandigd, stond zelfs dreigende taal. Men verneemt immers dat, indien er geen voorafgaande stafbesprekingen zouden worden gevoerd, 'België op geen enkele belofte voor interventie of bijstand vanwege de geallieerden kon rekenen', dat de geallieerden enkel in hun eigen belang zouden handelen en dat 'indien de omstandigheden van het moment zo zouden zijn dat het om militaire redenen nuttig zou zijn België volledig door de Duitse troepen te laten bezetten, deze beslissing zou genomen worden zonder rekening te houden met de gevolgen voor België'⁸⁷.

Na het incident-Keyes waren voor België de moeilijkheden met Engeland niet van de baan. Op 20 januari 1940 hield Sir Winston Churchill voor de Britse radio een toespraak waarin hij België en de andere neutrale mogendheden verweet 'in plaats van spontaan hun plicht te doen en samen met Groot-Brittannië en Frankrijk weerstand te bieden aan de krachten van agressie en kwaad, eerder een beklagenswaardig lot te prefereren'. Hij vergeleek de neutrale landen met 'lieden die een krokodil te eten geven in de hoop dat de krokodil hen dan laatst zou opeten...'. In zijn rapport over de toespraak beklemtoonde de Belgische ambassadeur te Londen dat weinigen in Engeland de opinie van Churchill deelden en dat er maar weinig instemmend krantencommentaar was geweest. Toch stipte Cartier de Marchiennes aan dat de toespraak de indruk van de Britten verstevigde 'dat zij voor de neutralen streden en dat het betreurenswaardig was dat die met de geallieerden geen gemene zaak maakten'⁸⁸.

België reageerde verontwaardigd op de toespraak van Churchill. Minister Spaak stuurde een boos telegram waarin hij de Belgische ambassadeur te Londen vroeg de

84 Brieven, *De Frans-Belgische betrekkingen*, 143. Zie ook een verslag van P. van Zuylen over zijn gesprek met Bargeton: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/17, stuk 293B (19-2-1940).

85 M. Gamelin, *Servir*, III (Parijs, 1947) 47. Voorbeelden van Franse 'suggesties' (november 1939-februari 1940): *Ibidem*, 178-183. Zie ook Le Goyet en Vanwelkenhuyzen, 'Les rapports militaires franco-belges', 97-98, 105-106 en 158-160.

86 Brieven, *De Frans-Belgische betrekkingen*, 143-144 en J. Vanwelkenhuyzen, 'Le renseignement au début de la seconde guerre mondiale', *La revue générale* (1996) i, 25.

87 Contacts between the British and Belgian General Staffs. Most Secret, 14-1-1940. Stuk gevoegd bij het rapport van luitenant-kolonel Wouters (Londen, 17-1-1940): CHD, Archief R. van Overstraeten, nr. 1425. Een Franse vertaling: *Ibidem*, nr. 1439.

88 Cartier de Marchiennes aan minister van buitenlandse zaken Spaak, 23-1-1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 241. Zie ook Van Zuylen, *Les mains libres*, 534.

Britse regering duidelijk te maken: 1 dat België niet kon aanvaarden dat men een document publiek maakte waarvan de teneur vertrouwelijk was medegedeeld; 2 dat de beschuldiging dat België zijn plicht niet deed onaanvaardbaar was, vooral omdat men niet tot een gewapende assistentie verplicht was; 3 dat de verwijten van serviliteit en onderdanigheid ten opzichte van Duitsland eveneens onaanvaardbaar waren⁸⁹. In het onderhoud dat de Belgische ambassadeur onder vier ogen met Lord Halifax over de toespraak had, probeerde de Britse Eerste Minister het incident wat te minimaliseren en suggereerde hij de ambassadeur de Belgische bezwaren rechtstreeks in een brief aan Winston Churchill op papier te zetten. Cartier de Marchiennes wenste geen schriftelijke polemiek, maar maakte erop attent dat de uitlatingen waarmee Winston Churchill probeerde de neutralen in het anti-Duitse oorlogskamp te betrekken door hun sarcastische toon 'verbazend goed leken op de methoden die Goebbels dikwijls had gebruikt'⁹⁰.

Op het Belgische ministerie van buitenlandse zaken was men vooral verontwaardigd omdat Winston Churchill de in het Duitse vliegtuigje gevonden documenten ter sprake had gebracht. Omdat deze kwestie volledig door de militaire instanties in handen was genomen, kende men op Buitenlandse Zaken op het ogenblik dat Churchill voor de Britse radio sprak niet eens de letterlijke inhoud van de te Maasmechelen gevonden stukken. Dit was een onhoudbare toestand en baron Capelle had daarover overigens reeds op 19 januari ten opzichte van de koning zijn wrevel uitgedrukt. Op 3 februari 1940 zou de secretaris van de koning dan ook uitdrukkelijke de wens formuleren dat men op het ministerie ten minste de draagwijdte van de documenten zou kennen⁹¹.

Op 23 januari 1940 bracht de *Daily Telegraph* een tamelijk gedetailleerd artikel van een correspondent te Luik over de in het Duitse vliegtuigje gevonden documenten. In hetzelfde nummer stond ook een relaas van de Franse correspondent 'Pertinax' over 'de aarzelingen' van de Belgische regering om een preventief beroep op de Franse en Britse troepen te doen. Bij een preventief beroep op Frankrijk en Groot-Brittannië zouden de Fransen en de Britten de verdedigingslinie die door de Maas en het Albertkanaal werd gevormd, kunnen bezetten. Door te wachten op een Duitse inval en pas daarna een beroep op de garanten te doen zou, nog steeds volgens 'Pertinax', de Belgische regering een Frans-Britse interventie zeer bemoeilijken⁹². Het spreekt vanzelf dat, na alles wat er russen 10 en 20 januari 1940 was voorgevallen, zulke berichten te Brussel zowel op het Koninklijk Paleis als op het ministerie van buitenlandse zaken

89 Minister Spaak aan de Belgische ambassade te Londen, telegram van 23-1-1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 241. Zie ook de nota van R. Capelle aan de koning (23-1-1940): *Ibidem*, stuk 243.

90 Carrier de Marchiennes aan minister Spaak, 24-1-1940: AMBZB, nr. 11.064(dec. 1939-jan. 1940).
91 Nota's van R. Capelle aan de koning (19 jan. en 3 febr. 1940): AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stukken 237 en 266. Op 15 jan. 1940 al was in de Britse *Daily Telegraph* een bericht verschenen over de in Maasmechelen gevonden documenten: knipsel in bijlage bij het rapport van ambassadeur Cartier de Marchiennes aan minister Spaak, 16-1-1940: AMBZB, nr. 11.064(dec. 1939-jan. 1940).

92 Telegram nr. 93 van ambassadeur Cartier de Marchiennes aan het Belgisch ministerie van buitenlandse zaken, Londen, 23-1-1940: AKP, Archief van het kabinet van koning Leopold III, nr. 89/1. Het artikel van de *Daily Telegraph* als bijlage bij het rapport van Cartier de Marchiennes aan minister Spaak, 25-1-1940: AMBZB, nr. 11.064 (dec. 1939-jan. 1940).

met meer dan gewone aandacht werden gelezen. Het wantrouwen ten aanzien van de Fransen en Britten werd er door de toespraak van Winston Churchill bij een aantal Belgische diplomaten en politici niet minder om⁹³.

Ook in Nederland reageerde men verstoord op de toespraak van de Britse Lord of Admiralty. Minister van buitenlandse zaken E. N. van Kleffens gaf de Nederlandse gezant te Londen dan ook de opdracht bij de Britse regering krachtig te protesteren⁹⁴. In Duitsland stelde de pers naar aanleiding van de Belgische reactie tevreden vast 'dat België zijn verplichtingen kende en zich niet door Churchill liet pramen'. Wel maakte het persagentschap Dienst aus Deutschland melding van een Frans radiobericht als zouden er Brits-Frans-Belgische besprekingen over een gemeenschappelijke verdediging van België worden gevoerd. Het agentschap merkte daarbij op dat een dergelijk initiatief voor België uiterst gevaarlijk was en volledig in tegenspraak met de neutraliteit. Van Duitse regeringszijde kwam er vooralsnog geen commentaar, maar ambassadeur Davignon drong er wel op aan dat hij de inhoud van de in het Duitse vliegtuig gevonden documenten zou horen⁹⁵. Dit was ook de wens van de Nederlandse ambassadeur te Brussel⁹⁶. Capelle en Van Zuylen wilden niet zo ver gaan, maar waren van mening dat de essentie van de inhoud van de Duitse documenten aan de noorderburen kon worden doorgespeeld⁹⁷.

Winston Churchill werd op 26 januari door Foreign Secretary Lord Halifax op de vingers getikt. Deze verzocht zijn minister van marine dringend om 'als hij in de toekomst weer over buitenlandse politiek ging spreken, hem eerst te tonen wat hij wilde zeggen'⁹⁸. Dit verhinderde Churchill echter niet om de volgende dag in het Lagerhuis de pers van de neutrale landen op de korrel te nemen⁹⁹. In de *Sunday Times* van 28 januari 1940 verscheen evenwel een artikel waarin de houding van de neutrale mogendheden werd verdedigd en waarin werd duidelijk gemaakt dat de geallieerden *enkel fair play*, maar geen hulp verwachtten. Bovendien, zo betoogde de krant, was het opgeven van hun neutraliteit niet in het belang van Groot-Brittannië en strookte het niet met de Britse principes. Wel werd erop aangedrongen dat België en Nederland

93 'On nous demande de déclarer la guerre à l'Allemagne sans plus attendre. La déclaration de Monsieur Winston Churchill, faite il y a quatre jours, marque bien la tendance des alliés' verklaarde de Belgische oud-minister Georges Theunis op 24 januari aan de Amerikaanse president Roosevelt: G. Theunis aan minister Spaak, Washington, 24-1-1940: AKP, Archief van het kabinet van koning Leopold III, nr. 89/1.

94 H. P. Waalwijk, *Whitehall en Plein. De betrekkingen tussen Groot-Brittannië en Nederland 1930-1940* (Utrecht, 1985) 170-171.

95 Telegrammen nr. 30 en nr. 31 van de Belgische ambassadeur te Berlijn aan het kabinet van de minister van buitenlandse zaken te Brussel, 23 en 24 jan. 1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stukken 244 en 245. Op het laatste stuk schreef adjunct-kabinetschef van de koning G. d'Aspremont: 'il est inadmissible que Davignon ne soit pas informée, au moins dans les grandes lignes ...'. Op 26 januari noteerde Capelle op het stuk: 'Le Roi a marqué son accord sur les remarques de Davignon'.

96 B. van Waesberghe, 'De Belgisch-Nederlandse verhouding (1936-mei 1940)' (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent; Gent, 1992) 217.

97 R. Capelle aan de koning (23-1-1940), geciteerd door B. van Waesberghe, 'De Belgisch-Nederlandse verhoudingen en het gevaar', 174.

98 Waalwijk, *Whitehall en Plein*, 170 en *The diaries of Sir Alexander Cadogan*, 249.

99 Verslag in *Le Temps* van 29-2-1940: knipsel in AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVD, stuk 220.

nauw zouden samenwerken¹⁰⁰. Uiteindelijk verklaarde de Britse Eerste Minister op 31 januari in het Lagerhuis dat de neutralen de houding konden aannemen die hen het beste lag¹⁰¹.

Intussen deden allerlei geruchten de ronde over het bestaan van een geheim Belgisch-Nederlands militair akkoord. Zowel aan Nederlandse als aan Belgische zijde werd op deze berichten afwijzend en ontkennend gereageerd¹⁰². Die reactie was overigens niet nieuw. In januari-februari 1939 en ook nog in november 1939 was een militaire samenwerking tussen Nederland en België van de hand gewezen¹⁰³. Dat Nederland zijn lot niet aan dat van België wilde verbinden, werd in januari en februari 1940 duidelijk in de Nederlandse pers verwoord. Robert Capelle besloot hieruit dat de Nederlanders de kansen op oorlog niet wensten te vergroten, dat zij zelfs niet zouden toestaan dat België te hulp zou komen en dat zij in geval van een aanval zelf wensten te beslissen wat er te doen zou staan. De secretaris van de koning zag in deze houding andermaal een bewijs dat België zijn lot niet aan dat van Nederland mocht verbinden¹⁰⁴.

Dat men in Belgische en Nederlandse politieke kringen erg voorzichtig was met betrekking tot een mogelijke militaire samenwerking tussen beide landen is begrijpelijk, zeker wanneer men weet dat Duitse waarnemers België en Nederland voortdurend in het oog hielden. Dit nam echter niet weg dat er tussen beide landen militaire inlichtingen werden uitgewisseld en dat er — buiten het medeweten van de beide regeringen — tussen de Nederlandse opperbevelhebber I. H. Reynders en de Belgische koninklijke militaire adviseur R. van Overstraeten geheime contacten zijn geweest¹⁰⁵. Van zijn kant verklaarde de Duitse auteur Friedrich Sieburg op 31 januari 1940 aan Robert Capelle 'dat de dag waarop België zijn lot aan dat van Nederland zou verbinden, het zijn eigen doodvonnis zou ondertekenen'. Het lot van België leek intussen *de facto* met dat van Nederland verbonden. Ontving men immers niet voortdurend berichten dat Adolf Hitler de Lage Landen wilde aanvallen? Een Belgische poging om in februari 1940 samen met Nederland een gemeenschappelijke grens-

100 'The neutrals', *Sunday Times* (28 jan. 1940), gevoegd bij een brief van G. de Baillet-Latour, Belgisch diplomaat te Londen, aan R. Capelle (28-1-1940): AKR Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 253B. Zie ook het rapport van Cartier de Marchiennes aan R-H. Spaak van 29-1-1940: AMBZB, nr. 11.064 (dec. 1939-jan. 1940).

101 S. Huyghe, *Het buitenlands beleid van België ten opzichte van Groot-Brittannië*, 221. Zie ook *Note donnant quelques opinions favorables de la France et de l'Angleterre au sujet de la neutralité de la Belgique*, Brussel, 28-2-1940: AMBZB, nr. 11.179/10.

102 Van Waesberghe, 'De Belgische-Nederlandse verhoudingen en het gevaar', 174. Zie ook L. Nemry, Belgisch gevolmachtigd minister in Den Haag, aan minister Spaak: AKP, Archief van het kabinet van koning Leopold III, nr. 89/1 (20-1-1940).

103 Vgl. 'Belgique-Hollande sur le terrain de la défense nationale', *La Métropole*, 3-2-1939 (knipsel in AKP, Archief van het kabinet van koning Leopold III, nr. 1402) en 'L'opinion hollandaise contre l'idée d'un accord militaire avec la Belgique', *La Nation belge*, 3-11-1939 (knipsel in AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVD, stuk 146).

104 AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/17, stuk 284 (aantekeningen van R. Capelle, 15-2-1940). Zie ook B. van Waesberghe, 'De Belgisch-Nederlandse verhoudingen en het gevaar'.

105 G. van Roon, *Small states in years of depression. The Oslo alliance 1930-1940* (Assen-Maastricht, 1989)318.

verdediging te organiseren ging evenwel niet door omdat de Nederlanders zulks als strijdig met hun neutrale status beschouwden¹⁰⁶. Wel was de Nederlandse opperbevelhebber in januari 1940 overtuigd van het grote belang van een goede verdediging van het Zuiden van Nederland, want, zo verklaarde hij, 'hoe groter de vertraging aan de Duitse legers bezorgd, hoe meer voordeel voor de geallieerden'¹⁰⁷. Later, in februari-maart 1940, werden er Belgisch-Nederlandse militaire besprekingen gevoerd via de Belgische militaire attaché in Den Haag en zijn Nederlandse collega te Brussel. In samenhang met deze contacten vond generaal Van Overstraeten de Nederlandse militaire overheid bereid het 'gat' tussen de Nederlandse Peel-Raamstelling en de Belgische verdedigingslinie aan het Albertkanaal te dichten door middel van een gezamenlijk uit te bouwen stelling Tilburg-Turnhout¹⁰⁸.

Na het onweer...

Na het januari-alarm nam de internationale spanning af. De Duitse dreiging bleef echter onverminderd bestaan en aan Britse zijde werd gewezen op 'de evidente noodzaak' dat België en Nederland zich samen goed tegen een mogelijke Duitse agressie zouden voorbereiden¹⁰⁹. Zowel uit de Belgische als uit de Nederlandse ambassade te Berlijn werd gemeld dat de aandacht van de *Führer* nog steeds op België en Nederland was gevestigd, maar dat Duitsland 'geruststellende berichten wilde verspreiden om de waakzaamheid van het Westen in slaap te sussen'¹¹⁰. In Berlijn was ambassadeur Davignon zich bewust van de steeds groter wordende Duitse militaire druk op België, maar hij bleef er sterk van overtuigd dat men alles diende te doen om de oorlog te vermijden¹¹¹. Dat was ook de mening van Robert Capelle, die op 31 januari 1940 echter zou noteren dat volgens hem België 'niet aan de oorlog zou ontsnappen', maar dat men tot het uiterste de neutraliteit diende aan te houden 'om niet op zijn geweten te hebben de catastrofe te hebben veroorzaakt op een ogenblik dat er nog een minimum aan hoop overbleef'¹¹².

Op 17 januari 1940 had Eerste Minister Pierlot aan de koning gerapporteerd dat de kabinetsraad de houding van minister van buitenlandse zaken Spaak met betrekking

106 Van Waesberghe, 'De Belgisch-Nederlandse verhoudingen en het gevaar', 175-177.

107 G. van Roon, 'Nederland, België en de Oslogroep (1930-1945)', in: J. Gotovitch, D. Martin, A. Colignon, ed., *België, een maatschappij in crisis en in oorlog. 1940. Belgique une société en crise, un pays en guerre. Actes du colloque tenu à Bruxelles du 22 au 26 octobre 1990. Acta van het colloquium gehouden te Brussel van 22 tot 26 oktober 1990* (Brussel, 1993) 79-80.

108 L. de Jong, *De geheime contacten met België, Frankrijk en Engeland in de neutraliteitsperiode september 1939-mei 1940* (Amsterdam, 1969) 210. Zie ook R. van Overstraeten, *Albert I- Leopold III*, 511-514 en 520-521.

109 'Tension relaxed', *The Times*, 19-1-1940 (knipsel in bijlage bij een aantekening van R. Capelle, 20-1-1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 239A).

110 J. G. de Beus, *De geheime informant. Berlijn, 1939-10 mei 1940* (Rotterdam, 1984) 78 en Vanwelkenhuyzen, *Les avertissements*, 128.

111 J. Davignon aan P. van Zuylen, 6-2-1940, geciteerd door K. Devolder, 'De Duits-Belgische diplomatieke betrekkingen (1936-1940)', *Handelingen [van de] Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis* 1992, XLIV (1993) 46.

112 Aantekening van R. Capelle, 31-1-1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 260.

tot de Belgische buitenlandse politiek unaniem steunde en de Belgische neutraliteits-politiek onverkort wenste voort te zetten¹¹³.

De gebeurtenissen rond het januari-alarm van 1940 waren meer dan een spannend *fait divers*. Zij hebben niet alleen de relatie van België met Frankrijk en Groot-Brittannië vertroebeld, zij hebben ook het vertrouwen tussen het staatshoofd en de regering aangetast. Volgens Pierre van Outryve d'Ydewalle werd het optreden van koning Leopold III en van Eerste Minister Pierlot gekenmerkt door ernst en bezorgdheid, maar was er tussen beiden nauwelijks warm menselijk contact. Men kan volgens de gewezen kabinetschef van de Eerste Minister stellen dat in januari 1940 in de verhouding tussen de Eerste Minister en de koning 'wantrouwen binnengeslopen is, als een houtworm in een balk'. De gedachten van de koning leken volgens de Eerste Minister 'doorweven met terughoudendheid, aarzelingen en bijbedoelingen'. 'Ze waren het misschien niet', geeft D'Ydewalle toe, 'maar ze hadden er alle schijn van'¹¹⁴.

In 1947 — toen het optreden van de koning vóór en tijdens de bezetting volop ter discussie stond — raketste Hubert Pierlot de gebeurtenissen rond 'de zending-Keyes' op. Hij beschuldigde de koning er in een krantenartikel van 'gemeend te hebben buiten de ministeriële verantwoordelijkheid de zwaarste politieke en militaire beslissingen te kunnen nemen'¹¹⁵. Robert Capelle heeft op deze aanval gereageerd en stelt dat de koning door via Lord Keyes de Britten te benaderen geen beslissing had genomen, maar er zich enkel toe beperkt had vragen te stellen en informatie door te geven. Capelle stelt ook dat de koning de grenzen van zijn constitutionele rechten kende en dat hij ze nooit had overschreden¹¹⁶. In een niet gepubliceerde tekst schrijft de secretaris van de koning evenwel dat koning Leopold III 'de rechten die de Grondwet hem verleende kende, maar dat hij er niet altijd de begrenzings van vermoedde'¹¹⁷.

Koning Leopold III was in januari 1940 door 'de zaak-Keyes' in een erg hachelijke situatie terechtgekomen. Een geheime zending, die tot doel had voor België de nodige garanties van de Britse overheid te bekomen, had het land bijna in de oorlog gestort. Dit was zeker wel het laatste wat de koning had bedoeld en zijn vertrouwen ten opzichte van de Britten werd er niet groter door. Tegelijk werd echter ook de vertrouwensrelatie tussen de koning en de ministers aangetast. Volgens minister Spaak had men toen te maken met een gevaarlijke persoonlijke politiek van de koning, een politiek waartegen hij volgens eigen zeggen niet krachtig genoeg heeft gereageerd. Toch is Paul-Henri

113 H. Pierlot aan de koning, 17-1-1940: AKP, Secr. Leopold III (Capelle), nr. XCVIII/1/P4.

114 D'Ydewalle, *De memoires*, 96-97 en 199-200. Over het karakter van de koning en dat van de Eerste Minister J. Vanwelkenhuyzen, *Aux sources de la question royale. 1940 Quand les chemins se séparent* (Parijs-Gembloers, 1988) 42; Spaak, *Combats inachevés*, 1,59-61 en D'Ydewalle, *De memoires*, 58-61.

115 Pierlot, 'Pendant la mobilisation', *Le Soir*, 9-7-1947. De artikelenreeks van gewezen Eerste Minister Pierlot in het dagblad *Le Soir* (5-19 juli 1947) was onder andere een reactie op het toen pas verschenen *Rapport de la Commission d'information instituée par S.M. le roi Leopold III le 14 juillet 1946* (Luxemburg, 1947).

116 Capelle, *Dix-huit ans auprès du roi Leopold* (Parijs, 1970) 181-182.

117 'Le Roi connaissait les droits qui lui confère la constitution, mais il n'en soupçonnait pas toujours les limites', in: R. Capelle, *La démarche du roi à Londres en janvier 1940* (SOMA, PC 24, nr. 8) 4.

Spaak er van overtuigd dat edele motieven het optreden van koning Leopold hadden geïnspireerd¹¹⁸.

De politiek van koning Leopold III lag in de lijn van de 'vorstendiplomatie' die vanaf 1831 door de opeenvolgende Belgische staatshoofden met succes was gevoerd en die tot doel had vrede en evenwicht in eigen land en in Europa te verzekeren. Buitenlandse politiek en landsverdediging zijn dan ook de politieke terreinen waarop de koningen der Belgen vanaf Leopold I het meest hun stempel hebben gedrukt¹¹⁹. Het erfelijk koningschap geeft gestalte aan de continuïteit van zowel de militaire als de buitenlandse politiek van het land. De koning zweert bij zijn eedaflegging het grondgebied ongeschonden te zullen bewaren en de grondwet vertrouwt hem het opperbevel van het leger alsook het sluiten van de internationale verdragen toe. De vorst was dus de meest aangewezen persoon om de buitenlandse politiek en het militaire beleid van het land op elkaar af te stemmen. In zijn hand kwamen beide beleidslijnen samen¹²⁰. Nog in 1923 werd door de toenmalige Eerste Minister Georges Theunis gesteld dat het de taak van de koning was richting te geven aan de landsverdediging en aan de buitenlandse politiek die de regering voerde¹²¹. De politieke constellatie van begin 1940 was echter niet te vergelijken met die van net na 1918. Het prestige en de politieke invloed van de koning bleven zeer groot, maar stilaan had een politieke machtsverschuiving plaats ten voordele van de ministers, in het bijzonder ten voordele van de in de kabinetsraad verenigde ministers¹²². Minister van buitenlandse zaken Spaak was het met de koning eens dat men alles in het werk diende te stellen om België buiten een mogelijk internationaal conflict te houden. Hij was evenwel een overtuigd tegenstander van 'vorstendiplomatie'¹²³.

De gebeurtenissen van januari 1940 waren voor Robert Capelle de aanleiding om een en ander voor zichzelf en 'om er lessen uit te trekken' op papier te zetten. De secretaris van de koning begon met de stelling dat zowel de militaire kwesties die betrekking hadden op de relaties met buitenlandse legers, als de kwesties met betrekking tot strategie en tactiek gemengde aangelegenheden waren, die niet uitsluitend aan de militairen dienden te worden overgelaten. Bovendien was hij van mening dat men de behandeling van zowel de zuiver militaire als de zuiver burgerlijke

118 Spaak, *Combats inachevés*, 1,61-67 en 77. J. Vanwelkenhuyzen, 'Leopold III en de regering', *Tijdschrift voor Diplomatie*, VIII (1981-1982) 538 noemt de zending-Keyes 'een persoonlijke daad' van de koning, geen 'persoonlijke politiek'.

119 G. Janssens, 'König Leopold I, Freiherr von Stockmar und das Gleichgewicht in Belgien und Europa', in: M. Henker, E. Brockhoff, ed., *Ein Herzogtum und viele Kronen. Coburg in Bayern und Europa. Aufsätze zur Landesausstellung 1997 des Hauses der Bayerischen Geschichte und der Kunstsammlungen der Veste Coburg* (Augsburg, 1997) 47.

120 Stengers, *L'action du roi en Belgique*, 107 en 273-275. Zie ook A. Molitor, *La fonction royale en Belgique* (tweede herziene uitgave; Brussel, 1994) 64-72.

121 'La politique étrangère dans ses lignes générales comme la politique militaire d'un gouvernement doit essentiellement être guidée — de haut — par le Souverain qui est au dessus des partis': G. Theunis aan koning Albert I, 30-11-1923 (AKP, Archief van het kabinet van koning Albert I, nr. 120 bis).

122 L. Vandeweyer, 'De emancipatie van de ministerraad onder druk van de Tweede Wereldoorlog', *Res Publica*, XXXVIII (1996) 159-180 (speciaal 160-161).

123 Spaak, *Combats inachevés*, 1,69.

kwesties niet exclusief aan burgerlijke of militaire overheden mocht toevertrouwen. Tevens diende er volgens Capelle in onderling vertrouwen permanent overleg tussen de respectieve overheden te zijn. Daarna toetste de secretaris van de koning zijn stelling aan drie gebeurtenissen uit het recente verleden. In verband met het incident van Maasmechelen betreurde Capelle dat de burgerlijke overheid (de Eerste Minister en de minister van buitenlandse zaken) op afstand waren gehouden en dat de na acht dagen om advies gevraagde magistraat niet eerder bij de zaak was betrokken. Overleg tussen militaire en niet-militaire specialisten had volgens hem het alarm van 13 januari kunnen vermijden. Over de vraag van de koning om garanties vanwege de Britten was Capelle al even duidelijk. Hij betreurde het gebeuren en verbaasde er zich niet over dat bij gebrek aan een geschreven nota of instructie — de vraag om garanties was door Lord Keyes via de telefoon gesteld! — de informatie verkeerd was overgekomen. Eigenlijk had Capelle die zending liever door een diplomaat, geassisteerd door een militair, uitgevoerd willen zien. De zaak behoorde volgens hem immers toch meer tot het politieke dan tot het militaire domein. De koning was het, volgens een randnota van Capelle, met deze bemerkingen eens, behalve dan met betrekking tot de zaak van de in het Duitse vliegtuig aangetroffen documenten¹²⁴. Inderdaad, uit een andere tekst van Capelle blijkt duidelijk dat de koning met betrekking tot de gevonden documenten de regering bewust elke concrete informatie zou hebben onthouden om te voorkomen dat de ministers een beslissing zouden nemen zonder hem daarin te kennen¹²⁵. Militaire aangelegenheden waren volgens koning Leopold III bij uitstek de bevoegdheid van de koning. Ook was hij er — zoals eertijds zijn vader — van overtuigd dat de belangen van België duidelijk onderscheiden waren van die van Frankrijk en Groot-Brittannië. Hij voelde zich dan ook persoonlijk verantwoordelijk voor de politiek die er voor diende te zorgen dat het land niet in een slagveld zou veranderen¹²⁶.

Men kan zeggen dat de 'zending-Keyes' een initiatief van de koning is geweest die in oorlogstijd persoonlijk het opperbevel van het leger uitoefende, dit tot zijn plicht rekende en in militaire aangelegenheden soeverein wenste op te treden¹²⁷. Koning Leopold III was van mening dat het staatshoofd zich niet gebonden achtte 'door beslissingen die buiten hem waren genomen in aangelegenheden waarin hij zijn woordje mee te spreken had'¹²⁸.

124 AKP, Seer. Leopold III (Capelle), nr. XVA/16, stuk 237 (autografe nota van R. Capelle aan de koning ('Au Roi', 19-1-1940), met in de rand de aantekening, door Capelle, 'Le Roi a marqué son accord — sauf sur l'appréciation quant à l'alerte du 13 janvier 40'). Deze nota ook in AKP, Archief van de Grootmaarschalk van het Hof. Regering van koning Leopold III, nr. 601 (19-1-1940. Getypte kopie).

125 Relas van een telefoongesprek tussen de koning en R. Capelle op 13 januari 1940, 's namiddags: SOMA, PC 24, nr. 1,93.

126 Stengers, *L'action du roi en Belgique*, 274-275 en Janssens, 'Leopold III', 128.

127 Stengers, *L'action du roi en Belgique*, 95 en 102. Over de kwestie van het opperbevel van het leger gedurende de Eerste Wereldoorlog, met een vergelijking van het optreden van koning Albert I met dat van koning Leopold III: H. Haag, *Le comte Charles de Broqueville, Ministre d'Etat, et les luttes pour le pouvoir (1910-1940)* (Louvain-la-Neuve-Brussel, 1990) 848-867. Over koning Leopold III en het koninklijke prerogatief inzake de landsverdediging: Stengers, *Leopold III et le gouvernement*, 22-25 en Velaers, Van Goethem, *Leopold III*, 114-117.

128 'Le chef de l'Etat ne doit pas se considérer comme engagé par les décisions prises en dehors de lui,

In januari 1940 werd duidelijk dat een Duitse aanval op België wellicht niet lang meer zou uitblijven. Tegelijk ergerden Franse en Britse machthebbers zich steeds meer aan de neutrale opstelling van België en groeide in België zowel bij de koning als bij de regering de overtuiging dat Frankrijk en Groot-Brittannië er alle belang bij hadden België in de oorlog te betrekken. Omdat de oorlog onafwendbaar leek en omdat hij de Franse en de Britse politici wantrouwde, wilde koning Leopold III aan de Britten concrete waarborgen vragen. Zijn grondwettelijke eed het grondgebied ongeschonden te zullen bewaren, het feit dat hij sedert begin september 1939 daadwerkelijk het opperbevel van het leger op zich had genomen en het feit dat hij niet dulde dat in militaire aangelegenheden beslissingen werden genomen zonder hem te consulteren, verklaren het allesoverheersende belang dat de koning in 1940 aan de militaire aangelegenheden heeft gehecht. Het voorbeeld van zijn vader stond hem hierbij nadrukkelijk voor ogen.

De Belgische regering en vooral minister van buitenlandse zaken Spaak verdedigden — zoals de koning — de neutraliteitspolitiek. De koning, de ministers en vele diplomaten waren er van overtuigd dat België alles in het werk diende te stellen om het land buiten de oorlog te houden. De onvoorziene gevolgen van de geheime missie van Lord Keyes lieten evenwel bij alle betrokkenen een wrange nasmaak achter. De januari-incidenten van 1940 hebben niet alleen het Franse en Britse begrip voor de Belgische buitenlandse politiek tot op een dieptepunt gebracht, zij wakkerden ook het Belgisch wantrouwen ten overstaan van deze garanten aan. Tegelijk werd de voedingsbodem gelegd voor een groeiend wantrouwen tussen koning Leopold III en de ministers, die in januari 1940 ondervonden dat de vorst belangrijke militaire aangelegenheden niet met de regering wenste te bespreken.

Geschiedschrijving over de Republiek

W. W. MIJNHARDT

Recensieartikel naar aanleiding van:

J. I. Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806* (Oxford history of early modern Europe; Oxford: Clarendon Press, 1995, xxx + 1231 biz., ISBN 0 19 873072 1). Een Nederlandse vertaling verscheen een jaar later: J. I. Israel, *De Republiek 1477-1806*, I, tot 1647, II, vanaf 1647 (Francken Van Wijnen, 1995-1996, xii, viii + 1374 blz., ISBN 90 5194 132 3 (I), ISBN 90 5194 133 1 (II), ISBN 90 5194 131 5 (set)).

Dit is een ongeëvenaard meesterwerk. In de Nederlandse geschiedschrijving over de Republiek is een prestatie als die van Jonathan Israel tot nu toe niet geleverd. In maar liefst 1130, vaak meeslepend geschreven pagina's wordt in de klassieke narratieve traditie het verhaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden verteld. Het heeft ook nauwelijks rivalen. Wanneer we nu, aan het einde van de twintigste eeuw, een eeuw Nederlandse geschiedschrijving over de zeventiende eeuw overzien, dan is Israels *Dutch Republic* zonder enige discussie het meest geslaagde werk. Geyl is met zijn *Nederlandse Stam* in vele opzichten vergelijkbaar — zeker qua lengte — maar zijn blikveld was veel enger, het ging hem voornamelijk om de politieke geschiedenis. Huizinga's *Nederlandse beschaving* was vooral een als bemoediging bedoeld essay waarin de nadruk lag op wat de auteur als hoopgevende beschavingsconstanten beschouwde. Huizinga had dan ook niet de pretentie een synthese van de geschiedenis van de zeventiende eeuw te schrijven. Er is slechts één boek dat een kwalitatieve vergelijking met Israel moeiteloos doorstaat: Kossmanns *Low Countries*. Ook al zijn de twee boeken totaal verschillend, qua opzet, uitwerking, lengte en natuurlijk ook qua thema en benadering, samen vormen Kossmann en Israel een fraai, internationaal toegankelijk, tweeluik van de Nederlandse geschiedenis sinds 1500. Hiermee kan de twintigste eeuw passend worden afgesloten.

Israels *Dutch Republic* is echter niet alleen een briljant boek, het is ook volstrekt eigenzinnig en eigensoortig. Het past eigenlijk in geen enkel modern genre. Het is bijvoorbeeld opmerkelijk dat het boek geen echte verbindende these heeft. Evenmin biedt het een overzicht van de verschillende interpretaties van de geschiedenis van de Republiek die de afgelopen tijd furore hebben gemaakt. Degenen die bijvoorbeeld op zoek zijn naar de verschillende zienswijzen op de staatsgreep van Willem II, komen bedrogen uit. Met historiografie houdt Israel zich niet bezig. Overigens betekent dat allerminst dat Israel geen kennis heeft genomen van de literatuur. Integendeel. Zijn literatuurlijst is niet alleen indrukwekkend maar telkens wordt bij de behandeling van de diverse thema's zijn grote belesenheid en eruditie zichtbaar. Bronnen, zowel gedrukte als archivalische, spelen een even grote rol. Zowel in Spaanse, Nederlandse, Engelse als Duitse archieven heeft hij aanvullend onderzoek verricht. Van een overladen notenapparaat moet Israel echter weinig hebben. Zijn annotatie is eerder spaarzaam.

Als *The Dutch Republic* al een these heeft, dan is dat de klassieke biologische metafoor van de opkomst, grootheid en verval van al het aardse. Israel heeft volgens dit schema een groots epos willen construeren, het drama van een kleine staat die op verbijsterende wijze even naar de sterren reikte om vervolgens onstuitbaar terug te vallen naar het niveau van de gewone sterveling. Deze interpretatie valt ook af te leiden uit de indeling van de stof. De Gouden Eeuw, die Israel situeert tussen 1588 en 1702, krijgt als kemmaent uit de geschiedenis van de Republiek bijna 70% van de ruimte toegewezen. Voor de zestiende eeuw als opmaat is 17% beschik-